

GAZDASÁGI ÉS SZOCZIÁLIS FELADATOK A HÁBORÚ UTÁN

KÉT ELŐADÁS

BUDAPEST

1917.

I.

Gazdasági feladataink a háború után. *)

Még legjavában dül a háború, még ezrével és ezrével szedi emberéletben naponként áldozatát, még száz milliói nemzeti vagyonoknak pusztulnak el nap-nap után a háborúban és én mégis – a szegedi kereskedelmi és iparkamara meghívása folytán – a háború utáni gazdasági feladatokról kívánok szólni. Bár ellentét látszik ebben fennforogni, mert hisz ma minden törekvésnek a háború győzelmes befejezésére kell koncentrálnia, mégis helyénlévőnek látom, nemcsak, sőt egyenesen szükségesnek, már most a háború utáni feladatokról beszélni, mert egyszer, talán még sem túl soká, mégis csak vége lesz a háborúnak és a békében az lesz a legerősebb, a ki arra a háborúban megfelelően jól felkészült. Miképpen a háborúban is elbuktunk volna, ha a békében nem készültünk volna egy háború eshetőségére, azonképpen a háborúban kell készülnünk a békére is, a mi a mai viszonyok között nem kisebb feladat, mint a háborúra való felkészülés.

Ez alkalommal két főkérdéssel kívánok foglalkozni, itt is csak a legfontosabbakkal, mert hisz egy szűkkörű előadás keretében nem meríthető ki távolról sem az a nagy anyag, melyet a béke gazdasági feladatai képviselnek.

Az első kérdés, a melyre választ kívánok adni: *milyen helyzetben fogja találni a háború befejezése, illetőleg a béke állapota az országot gazdasági szempontból?* Ezt az első kérdést előre kell bocsátanom, hogy megfelelhessenek a második kérdésre, a melynek az elsőre adandó válaszból kell kiindulnia, t. i. *melyek a legsürgősebb és legfontosabb teendők gazdasági téren a háború után?*

Az első kérdésre adandó válasz tehát az ország akkori állapotainak képét akarja röviden vázolni, tehát ténykörülmenyeket ismertetni. Sajnos, a kép, melyet megfestendő vagyok, hüen, természet után, nem valami biztató. És ha daczára, a háborúban szükséges emelkedett és bizakodó

*) Előadás Szegeden, 1916. november 12-én.

hangulatnak, a maga valóságában tárom azt fel, abban a meggyőződésben és tudatban teszem, hogy egyrészt a helyzet ismerete a jövőre való előkészültség szempontjából elengedhetetlenül szükséges, másrészt a magyar közönség elég fegyelmezett, elég öntudatos arra, hogy gazdasági vonatkozásaiban is a való helyzetet megismerje, annál inkább, mert bár a helyzet nehéz leend, csüggedésre, vagy éppen kétségbeesésre ok egyáltalán nincsen.

Az első szempont, melyből a háború utáni gazdasági helyzetünket meg kell ítélnünk, népességünk állapota. Mert minden gazdasági helyzetnek alapja a dolgozó társadalom. És a gazdasági fellendülésnek is első és leghathatósabb eszköze az emberi munka. Sajnos, de egyúttal bizonyos részben természetes is, hogy a háború következtében népességünk számbeli alakulása a háború után nem lesz kedvező. Ez minden háborúnak jelensége, de a mi nálunk már most mutatkozik, az több ennél, oly óriási mérvű lakosságunknak tényleges csökkenése, mely gondolkodóba kell hogy ejtsen mindenkit. Nem a harctéri veszteségeket értem, hanem a polgári lakosság csökkenését. Nem vélek túlozni, ha a háborús veszteséget, tehát a harctéren elhaltak számát három évre számított háborúnál Magyarországra nézve 500.000 emberre teszem. Ennél az óriási, sok millióra menő néphadseregnél, melyet a monarchia és ebben Magyarország kiállított, ez a szám aránylag nem is magas. Tényleg a kisebbik baj is a népesség csökkenésénél, jóllehet ha e vérveszteség tőke-értékét veszszük, óriási, mert legszerényebb számítás mellett is nem kevesebb, mint *8 milliárd tőke-értéket képvisel*. Sokkal nagyobb baj a születések óriási csökkenése, a csecsemőhalálozás rohamos emelkedése és a polgári lakosság halálozási arányának igen lassú javulása. Mig 1901-1905-ig 1000 lakosra még 37.4 születés esett, addig 1911-re ez már 35-re és 1913-ban 34.5-re csökkent, ugyanakkor, mikor Németországban e szám még 368, sőt Ausztriában 38. A születések számában való óriási visszaesés különösen 1905. május óta mutatkozik, midőn havonként 24-30.000-rel csökkent a korábbi állapotokhoz képest a születések száma. A legnagyobb veszedelem a nemzet gazdasági jövőjére nézve ebben a körülményben nyilatkozik meg, az elnéptelenedés veszedelme itt kezdődik. Hiába lesz az átmeneti nehézségek leküzdése után esetleges gazdasági fellendülés, ha nem lesz hozzá az az emberanyag, a melyre gazdasági életünknek, ha megerősödni kivan, támaszkodnia kell. Emeli ezt a veszedelmet a csecsemőhalálozás már említett rohamos emelkedése, mely mig 1911-14-ben országos átlagban 20% volt, addig 1915-ben már 27%-ra emelkedett, oly szám, mely kultúrállamban szinte példátlanul áll. Egyedül Spanyol- és Oroszország mutatnak fel ilyen szomorú eredményt. És ha még hozzá vesszük azt a lassú javulást, mely a polgári

lakosság halálozási arányában mutatkozik, t. i. míg 1901-1905-ig 1000 lakosra 26.2 halálozás esett, 1910-re e szám mindössze 1.2-el javult, holott Ausztriában ugyanekkor leszállott 23.3-ról 21.1 -re, Németországban pedig 19.8-ról 16.2-re: akkor előttünk áll a maga teljességében a fokozatos elnéptelenedés nemzetveszélyeztető képe. Ha már most ezen jelenségeknek közvetlen eredményét keressük, megkapjuk arra a belügyminister úr számításában a megdöbbentő választ. Eltekintve a harctéren elesettek említett tekintélyes számától, népességünk csökkenése 1916 végén 830.000-850.000 lélek lesz, ugyanezen számítás alapján 1917 végén pedig több mint egy millió. A nemzet száma tehát csak e czímeken a háború előtti létszámának kereken 5%-kal csökkent két évalatt. Aharcztéri veszteségek hozzászámításával e szám még kereken fél millióval növekedik. Deficitben lesz tehát a háború után a nemzet számarányban; deficitben, amelyet még növel a háborúból visszatérők nagy részének csökkent munkaképessége, akkor, amikor éppen ellenkezőleg, – mint reá fogok arra mutatni, – a fokozott munkateljesítmény lehet az egyedüli alapba melyen a nemzet jövő gazdasági regenerálása felépülhet. Ime tehát a háború utáni helyzet első súlyos jelensége.

Nem időzöm tovább a kép ezen részleténél, nincs módomban másképpen, mint mozaikszerű részletekben bemutatni az egész képet és azért reá térek a képnek egy másik részére: *az általános pénzügyi helyzetre*, úgy, a mint az szerintem a háború után mutatkozni fog.

A gazdasági helyzet fokmérője a pénzügyi helyzet. Alapja a szilárd gazdasági helyzetnek, miképpen az emelkedő gazdasági irányzattal kapcsolatos a pénzügyi helyzet javulása. Mit eredményezett pénzügyi tekintetben eddig a háború? A száz milliárdokra menő hadiköltségeket, melyekből a háború két első évéből kerek összegekben Angliára 62 milliárd, Oroszországra 52-, Németországra 50-, Franciaországra 40-, Ausztriára és Magyarországra 33-35 és Olaszországra 12 milliárd korona esik. Pedig túl vagyunk már a háború második évén és beláthatatlan még a háború tartama, úgy hogy sajnos legkevésbé sem túlzott számítás az, mely a háború költségeit még egy évvel, vagyis 1917 végéig megtoldja. Már pedig minden éve a háborúnak jelent monarchiákra kereken 17-18 milliárd terhet, vagyis így számítva a háború költségeit, számolnunk kell 1917 végéig a monarchiát illetőleg 55–60 milliárd korona hadiköltséggel arra az időre, míg a béke áldásai ismét bekövetkezhetnek. E számok óriási arányait csak úgy tudjuk a maga valójában megítélni, ha tekintetbe vesszük, hogy csak a két év háborús* költségére a legnagyobb nemzedék jövedelemmel bíró európai államnak, Anglia nemzeti jövedelmének 57%-át teszi már. Ha pedig a két év háborús költségeit Angolországnak egész kivitelével hozzuk arányba, úgy a két év

költségei egyenlőek Anglia összes kivitelének öt évi összegével. És ha viszont a háborús összes áhamok hadiköltségeit a nemzeti vagyonnal állítjuk párhuzamba, akkor az összes hadviselő államok két évi hadiköltségei felérnek egész Franciaország teljes 270 milliárd koronát tevő nemzeti vagyonával, a három évre számított költségek pedig még Olaszország egész nemzeti vagyonával is, Franciaország nemzeti vagyonával együtt kereken 350 milliárd értékben.

Ezt csak általános jellemzésül előrebocsátva, lássuk már most, miképpen alakul specialiter nálunk Magyarországon a pénzügyi helyzet a háború után? Számításom alapja, mint már említettem, 1917 vége, vagyis 3 $\frac{1}{2}$ éves háború, úgy számítva, hogy 1917 végével már a demobilizáció is végbement legyen. Az eddigi alapon ejtven meg számításainkat, 1917 végével Magyarországnak 23-24 milliárd koronányi haditerhe leend (Ausztriának pedig kereken 38 milliárd), szemben nemzeti vagyonunknak a háború előtti időben kiszámított 42-45 milliárdnyi állományával. Ez több mint afelé lesz a nemzeti vagyonnak. És szembeállítva a hadiköltségeket a kereken 7 milliárd koronányi egy évi tiszta nemzeti jövedelemmel, felemészténé 3 $\frac{1}{2}$ évi összes nemzeti jövedelmünket. Míg a nemzeti jövedelemből a lakosság egy-egy fejére összesen 325 korona jövedelem esik, addig a haditeher tőkeértékéből kereken 1.100 korona fog a nemzet egy-egy lakosára esni. Tudatában vagyok annak, hogy ez összehasonlítás nem egészen helytálló, mert hisz az egyik évi jövedelem, a másik tőketartozás, mégis illusztráció gyanánt fel kívántam említeni, összehasonlításul melléje állítva rögtön a monarchia másik államának hasonló viszonyait, ahol a 85 milliárd nemzeti vagyonnak a haditeher csak 40%-át teszi, a 12 $\frac{1}{2}$ milliárdnyi tiszta nemzeti jövedelemnek pedig csak háromszorosát.

Allítsuk már most szembe a hadiköltségek várható kamatterhet a nemzeti fölöslegekkel; azokkal az összegekkel, amelyeket nemzeti gazdálkodásunk évenként a nemzeti vagyon gyarapítására felmutat, itt szembenáll Magyarország várható évi 1.300-1.400 millió új hadi kamattérhével, kereken 825 millió korona évi nemzeti fölösleg, Ausztriában pedig 1.890 millió nemzeti fölösleggel szemben kereken 2.100 millióra fog rúgni az új kamatteher. Pedig e tételekben még nem foglaltatnak benne a háború következtében felmerülendő egyéb szükségletek. Elég e részben utalnom a hadirokkantak, a hadi özvegyek és árvák méltó ellátásához szükséges nagy összegekre, a hadikárok pótlására, államasutaink helyreállítására és így tovább, hogy az eljövendő helyzet a maga teljességében álljon előttünk. E helyzet megítélésére legalkalmasabb az eddigi fejenkénti adótehernek a várható kamatterhekkel való szembeállítása. Ez az egyedüli helyes és biztos összehasonlító alap, mely a jövő

terheit tisztán mutatja. A háború előtti összes fejenkénti adóterhek (egyenes és közvetett adók) Magyarországon 48 koronát tettek, az említett számítás melletti haditerhekből származó évi kamatterhek pedig 1917 végével fejenkénti legalább 68-70 korona megterhelést fognak jelenteni. És míg , 1913-ban a magyar birodalom összes adóbevételei illetékekkel és vámbevételekkel együtt mindössze 822 millió koronát tettek, sőt az állami egyed-árusági üzemek bevételeivel együtt sem többet 1.057 millió koronánál, addig a hadiköltségekből előálló állandó kamatok egyedül 1.300-1.400 milliót fognak tenni. Ez tehát a háború után várható pénzügyi helyzet képe. Nem valami biztató. De tisztában kell vele lennünk, mert a nemzetnek készülnie kell a reá várakozó helyzetre; készülnie kell, hogy sikeresen megküzdhessen vele. És kellően előkészülve reá, meg is fog vele küzdhetni.

A német birodalom nagytehetségű kancellár-helyettese, mint birodalmi pénzügyi államtitkár – dr. Helfferich – számításokat tett arra nézve, mennyi időre lesz szüksége a német birodalomnak, míg a hadiköltségekre fordított óriási, minden eddigi képzeletet felülmúló áldozatokat a nemzeti vagyon szempontjából kiegyenlítheti, illetőleg mennyi időre lesz a német birodalomnak szüksége, hogy nemzeti vagyon tekintetében a háború előtti állapotba juthasson vissza? Kiindulva abból a tételtől, hogy a hadiköltségeknek csak fele tekinthető a nemzeti vagyon szempontjából veszteségnek, míg másik fele a nemzeti jövedelem növekedését jelenti, arra az eredményre jutott, hogy Németországnak 12-15 évre lesz szüksége, míg nemzeti vagyonával ugyanott leend, ismét, ahol a háború! előtti évben volt. Ha ennyi időre lesz szüksége a nagy német nemzetnek a maga óriási anyagi erejével, mennyivel több, mennyivel hosszabb idő fog kelleni nekünk, Magyarországnak a mi gyenge nemzeti vagyonosodásunk, a mi aránylag kis nemzeti jövedelmünk mellett, míg mi is ugyanoda fogunk nemzeti vagyonunk szempontjából visszajuthatni, ahol a háború előtt voltunk! Egy emberöltő lesz szükséges hozzá és akkor is csak teljes munkaerőnk, minden munkaképességünk felhasználásával, mert feladatunk első sorban az elveszett értékek pótlása lehet, a nemzeti vagyon további gyarapítása egyelőre amúgy sem lesz lehetséges.

Szorosan összefügg a pénzügyi helyzettel és attól el sem választható a *valuta-kérdés*. Sajnos, e részben sem biztató a helyzet. Valutánk mai helyzete eléggé reá világít arra, hogy mi várható e részben a háború után. Eltekintve a behozatal és a kivitel aránytalansága folytán természetesen előállott helyzettől, az ellenséges államok e téren való hadviselése is nagy mértékben hozzájárul valutánk romlásához, a mint például Németországban egyenesen bebizonyították, hogy Anglia Svájcban nagy mennyiségben vásárolt német

márkákat, hogy Hollandiában piacra dobva azokat, ott lerontsa a német márka árfolyamát. Nálunk kevésbé kísérik figyelemmel a külföld pénzügyi eseményeit és így kevésbé sikerül bizonyítékokat szereznünk a helyzet megvilágítására, de kétségtelen, hogy valutánk feltűnő nagymérvű romlásának hasonló okai is vannak és hasonló okai is lesznek a háború után, a mihez hozzá fog járulni még valutánk kedvezőtlen alakulásához a háború után előálló, a háború alatt szünetelt külföldi fizetések elég tekintélyes mértéke, továbbá a nyersanyagszükséglet beszerzéséhez szükséges nagy összegek és végül a fokozott árúbehozatal veszélye a béke beálltával. Ez a kép második része.

Lássuk már most, miképen mutatkozik be majdan a képnek harmadik és negyedik része: *a hazai mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem?* A mezőgazdaság helyzete kétségkívül a legjobb lesz valamennyi gazdasági ág közül. Az a kép, melyet mezőgazdaságunk nyújt és nyújtani fog, szinte az egyedüli nyugvó pont a háború után és az az alap, a melyre jövő gazdaságunk szempontjából legbiztosabban fogunk építhetni. Sőt hazánk túlnyomó agrár jellege juttatja majd az országot abba a helyzetbe, hogy a háború pusztításait aránylag könnyebben fogja kiheverhetni. A gazdaközönség nagy pénzbőséggel fogja a békét üdvözölhetni. Különösen kis gazdáink eddigi terheiktől túlnyomólag megszabadulían fognak az új gazdasági élethez hozzáfoghatni. A háború után még mindig tartó magas árak a gazdaság helyzetét tovább is javítani fogják, mert ne higgye senki, hogy ha csökkenni is fognak termékszetszerűleg a háborús árak, hogy vissza fogunk térhetni egyhamar a háborúelőtti árakhoz. A világpiacz helyzete a mezőgazdasági termelési illetőleg nem fog arányban állni a szükséglettel, a mint hogy az utolsó évtizedben is a mezőgazdasági termények árának emelkedése annak természetes következménye volt, hogy a világ termelése nem tudott lépést tartani a világ fogyasztásával. Egyedüli árnyoldala a mezőgazdaság helyzetének a háború után szükséges befektetéseknek magasabb áron való eszközlése leend, mert a drágaságnak terheit természetesen a mezőgazdaságnak épp úgy kell viselnie, mint az iparnak és fogyasztásnak általában.

A mezőgazdaság e kedvező képe mellett áll az ipar és kereskedelem ugyancsak elég kedvező helyzete, a melyben a béke találni fogja. Egyes iparágaktól eltekintve – csak az építőiparokra utalok – a háború kedvező hatással volt – hosszú tartamánál fogva – az egész iparra és kereskedelemre; az egész vonalon a megerősödés képét látjuk; nagy tőketartalékok halmozódtak fel iparban és kereskedelemben, melyek megnyugtatóst képezhetnek a háború után várható nehezebb időkre. Igaz, hogy – miként a gazdánál is – a felhalmozott

tőkének jelentékeny része anyagokat, árúkat helyettesít, ezeknek feldolgozásával gyülemlett össze, még pedig kisebb mai értékkel pénzben, mint amilyen értéket ma ezek az anyagok és árúk képviselnének, mégis számolnunk lehet és kell a nagy tőketartalékok létesítésével, mint a háború utáni igen kedvező jelenséggel. Igaz viszont az is, hogy ugyanannak az árúkészletnek háború után való előállítására és vásárlására többszörösen nagyobb összegeket fog igényelni, mint a háború előtti és a háborúban elért érték volt, mert az aránytalanul drágább árak, a pénz vásárló erejének közismert csökkenése és az óriási valutakülönbözetek halomra döntik az összes számítási lehetőségeket, mégis azt az állapotot, melyben a háború befejezése a hazai ipart és kereskedelmet általánosságban találni fogja, kedvezőnek kell mondanunk.

A mi súlyosbítja, ami nehezzé teszi a helyzetet, a mi nagy tőkéket fog igényelni és a tartalékokat nagy mértékben fogja igénybe venni, az a háborús állapotból való visszatérés a békés állapotra leendő. Aránylag könnyű volt, a kényszerhelyzet is elősegítette, a béke-gazdálkodásból a háborús termelésre való áttérés. A biztos jövedelmezőség a leg erősebb hatással volt benne. A rendelkezésre állható idő kihasználásával a jövedelem aránytalan fokozhatása volt a másik tényező. Mindez a háború után, a béke beálltával hiányozni fog. És hozzájárul ehhez a nyersanyagok hiányában rejlő legnagyobb baj, mely könnyen végzetessé válhatik és legjobb esetben hónapokig tartó pangást idézhet elő. Ez növelheti az iparra nézve ebben rejlő veszedelmet. A kereskedelmi élet természetes alakulása, hogy a fogyasztás kielégítésre vár, de nem várhatja meg, míg a hazai termelés azt kielégítheti. A kereskedő nem várhat, míg a szövőgyáros fonalat kap, megszövi és megfesti a szövetet és piaczképes alakban forgalomba hozhatja. A szövő nem várhat, míg a fonó nyersanyaghoz jut, hogy fonalat szállíthasson neki. A kereskedelmi élet kész áruszükségletét onnan szerzi be, a honnan kaphatja s félő, hogy a külföldi árubeözönlés nagy mérvet fog ölteni addig, míg a hazai ipar abba a helyzetbe jut csak, hogy termelését megkezdhesse és a fogyasztás már telítve leendő akkor, a mikor a hazai termelés a piacon ismét megjelenhetik. Ehhez hozzájárul az állami terfaek említett óriási emelkedése. Csak arra az egy adatra utalok ismét, hogy az eddigi fejenkénti 48 korona adóterherrel szemben csak a haditerhek kamataiból 68-70 korona fog fejenként a lakosságra hárulni. Ehhez járul a munkabérek várható emelkedése, mert hisz a munkásságnak a drága megélhetési viszonyokat munkabérek emelésével kell lehetővé tenni, szóval míg az egyik oldalon maga a kép a béke beálltával kedvezőnek mondható, addig a békében való állapot a hazai iparra nézve már nagyon küzdelmesnek ígérkezik.

Az ipar és kereskedelem vonatkozásaiban még csak egy körülményről kell röviden megemlékezni, mely a béke beálltával forgalmunkra nézve kedvezőtlen jelenséget alkot és első sorban a kereskedelmet befolyásolja károsan, *az u. n. központokról*. Egy helyzet, a melyet a háború nemcsak megokolt, de szükségessé is tett. Egy helyzet, mely a békével hirtelen nem fog megszűnhetni, de a melynek a békében való fenntartása a kereskedelmi szabadság veszélyeztetését jelenti és egyúttal a gazdasági élet oly megkötöttségét, a mely a gazdasági élet jövő fejlődése szempontjából egyenesen tarthatatlan lenne.

Ez tehát a képnek harmadik és negyedik részlete. És most röviden csak még egy részletet akarok feltárni a kép lehető teljessége szempontjából: azt a helyzetet, a melyben az országot a háború befejezése, illetőleg a béke állapota *szociális szempontból* fogja találni.

Már a nyersanyag-hiánynál utaltam arra a helyzetre, a mi az ipari üzemekben közvetlenül a háború után mutatkozni fog, természetszerű munkahiányt idézve elő. Fokozódni fog ez a háborús termelésnek a békés termelésre való átalakulásával járó nehézségek által: átmenetileg rövidebb-hosszabb ideig tartó munkanélküliség fog beállni. Ezzel szemben száz-ezernyi és a mezőgazdasági munkásokkal együtt milliónyi munkás fog a leszerelés után hazakerülni, utóbbi elég gyorsan találva meg elhelyezkedését, míg előbbire nézve bizony elég súlyos helyzet várható. Ez a munkásokat illetőleg. De *itt* lesz a középosztályhoz tartozók új elhelyezkedésének nagy kérdése is, a hadbavonulás folytán üzemekben megzavart iparosok, kereskedők, gazdák, keresetükben korlátozott ügyvédek, orvosok és mindmennyi értelmiségi osztálybeli, a kik mind új helyzet előtt fognak állni, mintha új pályát kellene kezdemők. És *itt* lesz az elviselhetetlen drágaság folytán az állandó fizetésű alkalmazottak ma már óriási nagy társadalmi osztályának mind súlyosabbá váló helyzete. De *itt* lesznek egyúttal a lövészárkokból visszatérő polgárságnak fokozott igényei, melyek mind a szociális helyzet kedvezőtlenebbé alakulásának tényezői leendenek; a drágaság folytán emelkedő munkabérek, ezeknek ki nem elégíthetése következtében természetszerűleg az állandó munkásmozgalmak. Ez lesz a háború után az ország szociális képe.

Ezekben megfelelttem volna a magam elé tűzött első kérdésre, nevezetesen megrajoltam volna legfőbb kontúroiban az ország gazdasági helyzetének képét a háború után és ezzel áttérek a sokkal fontosabb második kérdésre, nevezetesen a háború utáni fontosabb gazdaság feladatok tárgyalására.

Első helyen áll e feladatok között a jövő megalapozása, a népesség *csökkenésének megakadályozása*, illetőleg a *lakosság számának lehető növelése*, mint a jövő gazdasági fejlődés legfontosabb kelléke. A nemzet

egész jövőjéről van ebben szó. A gazdasági bajokat, bármily nagyok legyenek is, előbb-utóbb ki fogjuk heverni, az itt elénk tornyosuló nehézségeket le fogjuk küzdeni, de az emberanyag; esetleges hiányát soha. Franciaország példája mutatja, hogy hova vezethet nagy népeknél is az elnéptelenedés. Erre a sorsra Magyarországnak nem szabad jutnia, *Első és legfontosabb teendők tehát a nagyarányú anya- és csecsemővédelem*, mint egyetlen biztos eszköze az elnéptelenedés megakadályozásának, amaz általános egészségügyi intézkedéseken felül, melyek az általános halálozás csökkentésére alkalmasak. Kicsinyes eszközökkel itt célzott érni nem lehet. Államnak és társadalomnak a legszélesebb alapon a legnagyobb arányú tevékenységben kell összefognia, hogy a nemzet fölött lebegő eme veszedelem elhárítható legyen. Nem kívánok ezzel a legsürgősebb feladattal ehelyütt bővebben foglalkozni, csak hangsúlyozni akartam nagy jelentőségét éppen gazdasági szempontból és közvetlenül reátérek a jelentőségében ezt közvetlenül követő két legnagyobb feladatra, *a pénzügyi helyzet rendezésére és a valuta helyreállítására*. Minden áldozatot meg kell hoznunk ezeknek érdekében, mert ezen fordul meg egész gazdasági helyzetünk alakulása. Mennél nagyobb áldozatokat hozunk, annál gyorsabban érjük el a normális gazdasági viszonyokat. Példa gyanánt lebeghet előttünk Anglia, mely a háborúban eddig már $7\frac{1}{2}$ milliárd korona évi új adó és vámterhet rótt lakosságára, abból az elvből indulva ki, hogy nem elég a hadiköltségek kamatterhet fedezni, hanem lehetőleg rövid idő alatt kell a tőkét is törleszteni, hogy a mai generáció fedezze a mai háború összes terheit, míg mi – sajnos szegény nemzet létünkre – kénytelenek leszünk generációkra átvinni a mai háború terheinek részbeni fedezését. Legyünk tisztában azzal, hogy igen nagy terhek viselése vár az országra és ha az angol pénzügyminiszter a háború utáni megterhelést illetőleg azt a tételt állította fel, hogy minden angol állampolgárnak számolnia kell azzal, miszerint a háború után összes jövedelmének 25%-át a kincstár fogja igénybe venni, úgy számolnunk kell nekünk is azzal, hogy a megterheletésnek ez a mérve a mi viszonyaink között alig lesz elegendő. Az eddigi adótörvények, melyeket a háború alatt hoztunk, bármily terheseknek látszanak is, mégis csak izleltetők. Már a szomszédos Ausztria is 80-90%-os pótagókkal dolgozik a háborús költségek eddigi kamatainak fedezésére. De bármily nagyok legyenek is a jövőendő adóterhek, oly nagyok nem lehetnek, hogy egymaguk fedezhessék a szükségletet. El kell készülnie a mi államunknak az egész sorozatára, melyeknél csak az a fő szempont, hogy szolgáltatva az államnak azt, a mire szüksége van, lehetőleg a termelés és a kereskedelem érdekeinek sérelme nélkül hozassanak be.

Éppen abban áll a probléma lényege, hogy *az állam pénzügyi érdekei ősz hangba hozassanak a termelés és kereskedelem érdekeivel*: hogy az állami monopolok behozatala mellett is az egyéni invenczió a gazdasági életben biztosítható legyen. Nem annyira termelési, mint inkább kereskedelmi monopolok lesznek szerintem a jövő megoldás irányai, a mire nézve széles tere kínálkozik a tevékenységnek és gazdag forrásai az állami jövedelmeknek. Nem akarok részletekbe bocsátkozni e kérdést illetőleg sem, csak hangsúlyozni kívánom, hogy nem fogják elkerülhetni az állami beavatkozást oly területek sem, minők például a villamosság, a szén kereskedelem, a biztosítás és hasonlók.

Az egyéni invencziót említettem az imént. Ebben a kapcsolatban reá akarok ismét mutatni arra, hogy egyik legfontosabb teendőnk lesz az átmeneti idő után gondoskodni arról is, hogy a gazdasági élet lüktetését képező kereskedelem ismét rendes medrébe tereitessék vissza, hogy az u. u. központok helyébe, melyek a háborúban szükségesek voltak, melyek *egy bizonyos átmenet alatt is fenntartandók* lesznek – mint már említettem – minél előbb ismét a rendes szabad kereskedelem lépjen, mert csak ez képes ama nagy gazdasági feladatoknak eleget tenni, melyek a jövőben felmerülnek. Ámde mindezek csak lehetőségét nyújtják a gazdasági érdekek érvényesülésének, de nem biztosíthatják azt. Biztosítani ezt csak *nagyarányú gazdasági politikával lehet*, mezőgazdasági és ipari téren egyaránt. Egyoldalú pénzügyi politikával a jövő nehéz pénzügyi helyzetét rendezni nem lehet. Ahhoz, hogy állami pénzügyeink ismét rendbe jöjjenek, lehetővé kell tenni az ország gazdasági életének a nagy új terhek elviselhetését; a pénzügyi politikát ki kell egészíteni a helyzettel számoló, a viszonyokon alapuló nagy gazdasági politikával, mert máskülönben úgy járna az állam, mint az a gazda, a ki földjébe csak vet és ismét vet, de a földet nem trágyázva, állandó termésre alkalmatlanná teszi, kiszipolyozza. Ily pénzügyi politika gyorsan meg fogná magát bosszulni és katasztrofális hatással lehetne. Még nagy gazdasági politikával kiegészítve s nehéz lesz a pénzügyi helyzetet rendezni, anélkül egyáltalában nem lesz lehetséges.

A jövő pénzügyi és gazdasági helyzet megoldására panaceának *a takarékoságot* szeretik sokan hangoztatni. Egy könnyen költekező nemzetnél, minő a mienk is, ez igen jól hangzik, de így odavetve, önmagában nem egyéb üres frázisnál, sőt rosszul alkalmazva még veszélyes is lehet. Igenis a pénzügyi és gazdasági helyzet szanalására, valutánk javítására elsőrendű fontosságú takarékoskodni mindabban, a mi szükségleti cikkekben külföldi származású. De ezzel szemben legalább ugyanolyan gazdasági érdek pótolni azt a szükségletet megfelelő belső termeléssel, mert mig amaz, t. i. a külföldi behozattal való takarékoság

javítja az ország fizetési mérlegét és valutáját és ezzel hozzájárul a pénzügyi helyzet rendezéséhez, addig a belföldi termelés fokozása növeli a beíró gazdasági helyzetet és a pénzügyi erőt, vagyis alapja pénzügyi és gazdasági rendszerünk felépítésének. Ezért a háború utáni gazdasági politikának egyik alapfeltétele kell hogy legyen, belső termelésünknek lehetőleg azzal való pótlása, – természetesen a lehetőség határain belül, – a mit eddig külföldről kellett behoznunk.

A háború pl. rákényszerítette Németországot salétromnak hadicélokra való saját termelésére és a fémipar oly különböző ötvözetek gyártására, melyeket ezelőtt külföldről hozott be. Csupán e két vonatkozásban közel 600 millió márkával adózott a német birodalom eddig a külföldnek. Most úgy rendezkedett be, hogy e nagy behozatalát a békében is nélkülözhesse. A kis Norvégia az amerikai és az orosz petróleum-behozatal ellen elektrizálja egész országát, felhasználva arra nagy mennyiségű vizierőit és eléri vele azt, hogy fokozva saját gazdasági erejét, függetleníti magát idegenektől. Az entente államai mindazon iparágakban, a melyekben eddig Németországra voltak utalva, óriási alapításokat létesítettek már a háború alatt, szervezve termelésüket a békére és emanczipálandó magukat a német befolyás alól. És hogy egy példát az Egyesült-Államokból is kiragadjak, ez gyermekjáték iparát, mely a háború előtt kereken 8 millió dollár (40 millió korona) behozattal terhelte meg kereskedelmi mérlegét, oda fejlesztette a háború alatt, hogy immár 25 millió dollár (125 millió korona) saját termelése van benne. Számos példát hozhatnék fel még erre, miképen igyekszik minden állam a maga belső termelésének növelésére az idegenektől való függetlenítés céljából, de mellőznöm kell, bármily érdekes legyen is példatáram, mert ez előadás kerete sokkal szűkebb, semhogy arra vállalkozhatnék. A mit más államok megtettek és megtesznek, azt meglehetjük mi is, mert ipart teremteni lehet Magyarországon is, csak akarni kell. Az állami iparfejlesztés 12 éve alatt azokkal a kis-eszközökkel, melyek e célra rendelkezésre állottak, 400 millió korona évi új termelést sikerült Magyarországon biztosítani. És a háborúban megmutatta a fiatal magyar ipar, mily tényezőjévé tudott válni nemcsak a magyar gazdasági életnek, de a monarchia hadviselő képességének is. Ipart lehet tehát teremteni Magyarországon, csak át kell hatnia közönségünket annak a tudatnak, hogy az ipar teremtése nemcsak azoknak magánérdeke, a kik az iparral foglalkoznak, hanem az országnak vitális közérdeke, mely nélkül szilárd gazdasági helyzet ebben az országban nem képzelhető.

Ezzel kapcsolatban reá akarok mutatni arra, mily hatalmas lendület volna adható az ország mezőgazdaságának és iparának, ha például

ugyanazt tennők, a mit megtett Norvégia, a mit legújabbán tesz Szászország, a mi tervben van Bajorországban: állami monopólium gyanánt a villamoserő termelését, vizerőinkre és földgázunkra alapítva meghonosítani. Mily hatalmas tényezője lehetne mezőgazdaságunknak az állandó és emberi erő pótlására, a gépek szaporítására, a föld jobb megmunkálására az olcsó, általánosan elterjedt villamoserő, mily erős tényezője lehetne ez az annyira szükséges többtermelésnek! Milyen jelentős eszköze lehetne az államhatalom kezében a kisipar regenerálásának és a mellett külföldi szén és petroleum, több mint évi 150 millió korona behozatalának jelentékeny csökkenését idézhetné elő. Egyáltalán abban a vonatkozásban, hogy a külföldi behozatal csökkentésével a bel-földi termelés növelése legyen célunk, legyen szabad áruforgalmi statisztikánkból hirtelen kiragadott négy példát felhoznom, a melyek jellegzetes magyar vonatkozásúak és bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy gazdasági politikánknak fokozott mértékben kell az iparfejlesztésben megnyilatkozott irányhoz visszatérnie, ha az ország gazdasági és pénzügyi helyzetét jobban akarjuk megalapozni.

A magyar mezőgazdaság gyapjú-termeléséből nyersanyag és félgyártmány gyanánt az 1906-1910. évek átlagában kerekén $17\frac{1}{2}$ millió korona értékű gyapjút vittünk ki, de a gyapjúgyártmányok behozatali többlete ezzel szemben $214\frac{1}{2}$ millió; és míg-vasérczünk és vas-félgyártmányaink kiviteli többlete ugyanezen idő alatt $11\frac{1}{2}$ millió koronát mutat, addig vasipari gyártmány-behozatali többletünk – gépek nélkül – meghaladja a 49 millió koronát. Erdészetünk értékes faanyagából nyersanyag és félgyártmány gyanánt kiviteli többletünk $40\frac{1}{2}$ millió korona, de faipari gyártmány-behozatali többlet címén 25 millió koronával adózunk a külföldnek és végül ugyancsak erdészetünkkel kapcsolatos papiros anyagunk kiviteli többlete $8\frac{1}{2}$ millió korona, melylyel szemben áll a papiros gyártmány behozatali többletünk $27\frac{1}{2}$ millió koronával.

Csak illusztrációul akartam e négy példát felhozni; annak illusztrációjául, hogy lehetetlen gazdasági politika az, mely az olcsó nyersanyagot kivinni engedti a külföldre, hogy onnan drága iparcikkek alakjában fedezze az ország gyártmány-szükségletét.

Már a múltra nézve is szomorú képét nyújtotta a mi áruforgalmi statisztikánk az ország gazdasági életének, a jövőre nézve pedig lehetetlen lesz ennek a helyzetnek további fentartása, hahogy nem akarjuk veszélyeztetni egész jövő gazdasági berendezésünket.

Nem akarnék ugyan túlsók számadattal dolgozni, mégis kénytelen vagyok még néhány számot felhozni, mert hiába, a számok bizonyító erejét pótolni nem tudjuk. Ezeknek felhasználásával akarok egy futó pillantást vetni a mi egész gazdasági helyzetünkre abban a vonat-

kozásban, amelyben annak a jövőben való megváltoztatását szükségesnek tartom. Szembe akarom állítani kivitelünket és behozatalunkat nyersanyagok és gyártmányok szerint, a melyből kitűnik, hogy míg 1913-ban élelmi és élvezeti cikkekre, valamint állatokra összes kivitelünk-ből 66% esete, addig behozatalunk ezekből 13.3%-ot tett; mezőgazdasági és ipari nyersanyagokból kivittünk 12%-ot, behoztunk 13%-ot ipari és mezőgazdasági félgyártmányokból kivittünk 9.8%-ot, behoztunk 13.3%-ot; ipari gyártmányokból azonban mindössze csak 12.2%-ot vittünk ki, de behoztunk 56.1%-ot. Ez utóbbi szám nyomja reá' bélyegét gazdasági helyzetünkre. Az az aránytalan haszon, mely az ipari termelésből ered, a külföldre vándorol, a helyett, hogy a saját nyersanyagunkat magunk dolgozva fel, termelési fölöslegeinket a külföldre vigyük, s azt a magunk adófizetőjévé tegyük. Innen van tulnyomólag a mi fizetési mérlegünk passzivitása, mert a kereskedelmi mérleg passzivitása alárendelt jelentőségű ott, a hol a fizetési mérleg aktiv. Ugyanaz a jelenség, mely nálunk ma van, volt az Északamerikai Egyesült-Államokban a 70-es évekig; ugyanez a veszély, a mely minket fenyeget még ma, fenyegette az Uniót akkor, de ott az utolsó négy évtized alatt gyökeres változásokon ment át a termelés képe és míg 1870-ben élelmi- és élvezeti cikkek-ből 24.6%-ot vittek ki, 1913-ban ez már 21.7%-ra száll alá; míg ipari nyersanyagok kivitele akkor 56.6%, félgyártmánykivitele pedig 3.7%, ma ez már csak 30.1, illetve már 16.8% és az akkori 15% gyártmánykivitele pedig ma már 32%-ra emelkedett. A példa, melyet Amerika nyújt, Németországban is utánzásra talál, sőt Németország tipikus példája éppen annak, miképpen lehet nagyarányú ipari fejlődés mellett a mezőgazdaságot is párhuzamosan, nagy arányokban fejleszteni és miképpen lehet ezzel egy ország pénzügyi és gazdasági hatalmát szilárdan megalapozni.

Nálunk nemcsak az ipari termelés nem íart lépést a fogyasztással! de lassan elmarad a mezőgazdaság termelése is a fogyasztás igényei mögött, a mint hogy óriási mértékben mögötte maradt a magyar mezőgazdaság fejlődése, daczára földünk jobb minőségének, az osztrák és német mezőgazdaság fejlődésének. Míg 1885-1913-ig a hektáronként, átlagos termés Magyarországon búzában 1772% emelkedést mutat, addig ez az emelkedés Ausztriában 20.7% és Németországban 73.5%. Ugyanaz roszban Magyarországon 31.5%, Ausztriában 39.4%), Németországban 91%; árpában Magyarországon 27.3%, Ausztriában 58.4%, Németországban 70.7%, s végül zabban, – hogy csak a négy főbb gabona-ágot említsem, – Magyarországon 49.7%, Ausztriában 74% és Németországban 90.4%. Valahányszor erről a kérdésről van szó, – sajnos ritkán van róla szó, pedig nem lehet elég gyakran tárgyalni, – mindig

azt az ellenérvet halljuk, hogy a magyar éghajlati viszonyok kedvezőtlenebbek, a csapadékviszonyok amott sokkal jobbak, ez egyik lényeges akadálya a mi gyorsabb fejlődésünknek. Nem vitatom ezt az állítást, de érzem és tudom, hogy a mi mezőgazdasági aránylagos elmaradottságunknak nem ezek a nagyobb okai. Okai ennek a tőke hiánya a mezőgazdaságban, a kellő munka hiánya és az aránytalan birtokviszonyok. A tőkét illetőleg javult a háború által a helyzet, gazdáink, kis- és nagybirtokosok egyaránt megerősödtek a háború alatt. E részben tehát a helyzet jövőben könnyebb lesz. Mégis azt tartom, hogy ama nagy szükséglettel szemben, mely a megfelelő többtermeléshez kívánatik, a háborús tőkegyűjtés nem lesz elegendő és azért egyik elsőrangú feladatnak tartom a háború után a gazdahitelnek olyatén megszervezését, mely a többtermelés nagy problémájának egyik kellékét képezze. De ha meg is lesz a tőke, amint hogy elő kell azt teremteni, mert ez a tőke majdan dúsan fog kamatozni az állami pénzügyek javára, hiábavaló lesz, ha nem társul hozzá az a komoly munka, amelylyel Németország velünk szemben fölényben van; ha nem társul hozzá az, hogy az egész vonalon többet fogunk dolgozni és mindenki dolgozni fog, a maga munkáját és erejét a nemzeti termelés szolgálatába állítva.

Ismét csak egy kis példa: az a különbség, a mivel többet dolgozik a német munkás a magyar munkással szemben. Pedig nem minőség, hanem mennyiség az oka annak. Egy magyar gyári munkás átlagos évi termelési értéke 4.500 korona, egy német gyári munkásé 6-7.000 korona. Mit jelentene nemzeti termelésünkben a közel egy millió ipari munkásnak csak 20-25%-nyi többteljesítménye, mit jelentene ez gazdaságilag, pénzügyileg és mit jelenthetne magának a munkásnak a szociális helyzete javítására! És mit jelentene mezőgazdaságunkban csak 25%-al magasabb termelés, mint a mit eddig felmutattunk! Az egész állampénzügyi helyzet rendezése azon fordul meg, hogy sikerül-e mezőgazdaságunkban és iparunkban többet termelni? Ha sikerül, fokozatosan rendbe jön pénzügyi helyzetünk, nem fog könnyen, nem fog gyorsan menni, de be fog következni. De ha nem sikerül, akkor szinte elháríthatatlan bajok következnek, a melyek súlyos válsággal fenyegetik egész gazdasági életünket. Éppen ezért a jövő gazdasági feladatainak egyik legfontosabbra a többtermelés problémájának minél előbbi és minél hathatósabb megoldása. Úgyis, hogy új termelési ágak honosíttassanak meg, úgyis hogy jobban és többet termeljünk.

A mezőgazdasággal kapcsolatban, mint a többtermelés egyik tényezőjét, említettem a birtokviszonyok kedvezőtlen megoszlását. Már eddigi helyzetünkben is súlyosan érezte hatását ez a körülmény, a háború

után az eddigi helyzet egyenesen tarthatatlan leend. El kell határozunk magunkat demokratikus irányú birtokpolitikára, birtokhoz kell juttatni a nemzet sokkal szélesebb rétegeit, mint a melyek eddig a nemzeti vagyon túlnyomó részét képező földbirtoknak részesei voltak. Nemzeti, szociális és gazdasági szempontból egyaránt nagy jelentősége van ennek. Éppen ezért a háború utáni gazdasági feladatok egyik legfontosabbja lesz ez.

A mezőgazdasági és ipari többiermelés egyik fontos tényezője a valuta javításának is. Mert egyrészt csökkenthető vele a behozatal és másrészt növelhető ennek révén a kivitel. Ez egyetlen biztos módja a valuta megjavításának.

A valuta szempontjából elsőrangú fontosságú különben a kivitel szervezésének kérdése, a mint azt már Németországban folyamatban is látjuk. Sajnos, vajmi kevés kivitelre kész anyagunk lesz a háború után, mert hisz legfőbb kiviteli cikkünk, a cukoripar nagy nehézségekkel küzd és termelésében jelentékenyen megcsökken; állatkivitelünkre vajmi kevés anyagunk lesz; egyedül faállományunk az, a mely nagyobb kiviteli lehetőséget nyújt. Mennél kevesebb azonban a kivitelre alkalmas tömegárunk, annál nagyobb, gondot kell fordítanunk az apróbb kiviteli cikkek összegyűjtésére és éppen ezért sürgősen szükséges, ugy mint Németországban is történik, a kiviteli cikkek mennyiségeinek idejekorán való összeírása, hogy tisztában-legyünk a helyzetnek ebben a vonatkozásban is. Össze kellene írni idejekorán az országban található külföldi értékeket is, mert mennél főbb ily értékkel rendelkezünk, annál jelentékenyebb mértékben tartoztatjuk fel valutánk további romlását, melyet tetemes mértékben fog előmozdítani a monarchia két államának legalább két milliárdot kitevő egy évi nyersanyagbehozatali szükséglete; melyre továbbá kedvezőtlen hatással lesz külföldi tartozásaink fizetése, mely tartozásokkal szemben vajmi kevés külföldi követelés áll. És össze kell írunk a monarchia két államának összes arany- és ezüstkészletét, minden nemzetközi fizetésre alkalmas értéket. De valutánk rendezésére legnagyobb eredménnyel lesz az állami tartozásoknak az Osztrák-Magyar Banknál való visszafizetése konszolidált kölcsönök felvétele révén, a mi a háború utáni pénzügyi politikánk egyik legsürgősebb feladata leend. Mert addig, míg a jegybank viszonyai ismét rendes medrükbe nem térnek vissza, normális gazdasági életről szó nem lehet. Tisztában kell lennünk azzal, hogy e részben is magunkra leszünk utalva, mert azok a források, melyekből a háború előtt állami hitelműveleteink merítettek, kimerültek számunkra, minden állam önmaga terheinek fedezésével lesz elfoglalva, s így nem számíthatunk e részben valami jelentősebb külföldi támogatásra.

Ha az eddigiekben röviden érintettem a népesedési problémát, az állami pénzügyi helyzet rendezését, a valutakérdést és jeleztem ezek kapcsán a legsürgősebb gazdasági feladatokat és így a helyzet által megokolt rövidséggel tárgyaltam volna a három legfőbb szempontot, reá térek most már a gazdasági élettel összefüggő néhány fontosabb részletkérdésre és a háború utáni szociális kérdésekre.

Első helyen áll ezen kérdések közül jelentőségében és az ország gazdasági viszonyaira való kihatásában az *ipari nyersanyagok* kérdése és ezzel kapcsolatban a *katonai demobilizáció*. Ellentétben azokkal az irigylésre méltó optimistákkal, a kik a háború után nagy ipari fellendülést várnak, én néhány iparágat kivéve, a melyek számára tényleg igen kedvező konjunktúrára van kilátás, súlyos gazdasági helyzet bekövetkezésétől félek. Természetesen csak átmenetileg, a míg a nehézségeket leküzdjük. Meg is okolom röviden ezt az én aggodalmamat. Állami és közterheink rendkívül súlyosan fogják terhelni a fogyasztóközönséget és termelést egyaránt. Természetes, hogy e terhek arányában csökkennie kell a fogyasztásnak, mely csökkenést még nagyobb mértékben fogja előmozdítani az immár elviselhetetlen drágaság, mely a háború után soká nem fog oly mértékben csökkenni, a mint azt a fogyasztás érdekei kívánatosná tennék; a pénz kevés és drága lesz, a mai pénzbőség helyébe pénzsűke fog lépni, mert a fölösleges tőkék nagy részét az állam fogja igénybe venni, másik részét a nyersanyagbeszerzés és a háborús gazdaságból a békegazdaságra való átalakulás fogja felemészteni; az átalakulás a békés termelésre lassúbb lesz, mint volt emerről a háborús gazdaságra való átalakulás és amíg a mi iparunk a maga nyersanyagához fog juthatni, addig – mint említém már – el fogja özönlenni a piacot az amerikai, az angol és részben még a japán verseny is, mint a melyek a háborúban felkészülhettek bőségesen a béke első korszaka nagy fogyasztásának sürgős ellátására. Azok az eszmék, melyek a behozatal eltiltásával vagy hasonló mesterséges korlátozásokkal függenek össze, gyakorlatilag keresztülvihetetlenek. A behozatalt sem eltiltani, sem mesterségesen korlátozni, sem prohibítív vámokkal megnehezíteni nem lehet, mert ez gazdasági háborút jelent az összes számbajöhető államokkal. Ezt sem mi, sem nálunknál sokkal hatalmasabb államok sem bírják ki. A mi a háborúban lehetséges volt, az lehetetlen a békében, egyedüli korlátozó eszközünk a devizák okszerű kezelése, mellyel szemben azonban a békében szintén bőven van a versenyállamoknak ellensúlyozó eszközük. A normális kereskedelmi politika helyreállítása pedig a mi érdekünk, míg az elzárkózás további politikája csak a mi hátrányunk lehet. A mily mértékben pedig a külföldi államok piacunkat el

fogják özönleni aránylag olcsó nyersanyagból termelt kész cikkekkel, abban a mértékben veszélyeztetik a jövő ipari helyzetet és hogy ez a tendencia náluk fennáll, arra nézve legyen szabad ismét néhány adattal szolgálnom, különösen az Északamerikai Egyesült-Államok törekvéseit illetőleg. Az Unió kereskedelmi gőzhajó-parkja 1914-ben 2,380.303 tonna volt; 1916. elejéig szaporították ezt 3,148.301 tonnára, vagyis a háború másfél éve alatt 32%-kal emelte az Unió kereskedelmi gőzöseinek tonnatartalmát. És e mellett 1916. május 1-én további 376 gőzhajó állott építés alatt 1,129.614 tonnatartalommal, mely utóbbi építése meghaladja az 1915. évi hajóépítését négyszeresen, az 1914. évi építést pedig ötszörösen. Míg az európai államok hajóparkja a háború következtében erősen csökkent, Amerika ily arányokban növeli a maga hajóparkját. Ugyanezt teszi Japán is. És hogy mily módon készül Amerika az ipari versenyre, arra nézve csak azt a néhány adatot említem fel, hogy épen most van folyamatban az Egyesült-Államok összes nagy gummigyárainak trösztje, mely az összes amerikai gummigyárat felöleli, felveendő a harcot Európa gummigyártásával; az amerikai textilipar óriási mértékben terjeszkedett a háború alatt és csak 1916. május havában nem kevesebb, mint 147 új nagy textilgyár állott építés alatt, nem számítva a hatalmas kibővítéseket, az eddigi nappali üzemeknek folytonos üzemekké való átalakítását az egész amerikai pamutiparban. Hasonló a helyzet a vas- és gépiparban is. Ebben a helyzetben kétszeresen sürgős a nyersanyagkérdés megfelelő megoldása. Nemcsak általánosságban, de részletekben is. Ugy, hogy biztosítva legyen nagy és kis üzemeknek a maguk legszükségesebb nyersanyaga az üzemek újra felvehetéséhez, mely nélkül válságos helyzet állhat elő a külföldi nyersanyagokra utalt ipar termelésében, hónapokig munka nélkül állhatnak különben üzemek, a mi viszont szociális szempontból jelentene felette súlyos helyzetet.

A nyersanyagok kérdése elsősorban üzemi anyagkérdés, de ugyanakkor fontos valutakérdés is és nem kicsinylendő hajózási és közlekedési kérdés. Messzemenő állami beavatkozás szükséges megoldáshoz, de a mit kétszeresen aláhuzottan kívánok hangsúlyozni, *lényegében érdekelt-ségi alapon szervezve.*

Állami beavatkozás szükséges elsősorban a nyersanyagszükséglet megállapítását illetőleg. Félő, hogy itt már elkéstünk. Fel kell venni államilag minden szükségletét az iparnak, hogy ahhoz képest az arányos elosztás eszközölhető legyen.

Szükséges az állami beavatkozás a nyersanyagok fontossága szerinti sorrend megállapítása miatt, hogy az hozassék előbb az országba, a mire az országnak, közfogyasztás szempontjából, legsürgősebb szüksége van.

Szükséges az állami beavatkozás az arányos elosztás érdekében is, hogy a nagy ipar el ne nyomhassa a közép- és kisipart a maga szükségletének fedezésénél.

Szükséges az állami beavatkozás a hajózás és ennek tarifái érdekében, hogy rendelkezésre álljon a magyar tengerhajózás abban a mértékben, a mint azt az ország érdekei követelik, még pedig tarifák mellett, melyek az ország versenyképességét meg nem bénítják.

És szükséges végül az állami beavatkozás valutáris érdekekben is, nehogy a tervszerűtlen nyersanyag-bevásárlások pusztító hatást gyakorolhassanak valutánk alakulására.

A hajózást illetőleg nemcsak a tonnaget kell biztosítani, hanem a járatokat is irányítani. Alárendelt, hogy mely szerződéses biztosítások állanak fenn békés időkre, az állami beavatkozásnak arra kell irányulnia, hogy oly járatok rendeztessenek be, melyek egyrészt behozatalunknak fontosabb provenienciáival számolnak, másrészt kivitelünk irányítását lehetővé teszik. És végül a tarifákat illetőleg annyival szükségesebb az állami beavatkozás, mert a háború előtti tarifákkal szemben 1000%-ot is meghaladó tarifaemelésekkel állunk szemben és legkevesebb, a mit államsegélyes hajójáratoknál követelni lehet, az állam befolyása azoknak tarifa-alakulására.

Midőn annyira hangsúlyozom az állami beavatkozás szükségességét, ezzel szemben viszont különös nyomatékkal kívánom ismételtlen hangsúlyozni az érdekeltségi szervezés szükséges voltát, mert az állami beavatkozásnak szerintem csak ellenőrzésre, csak irányításra, csak visszaélések megakadályozására szabad szorítkoznia, magát a nyersanyagbeszerzést, annak finanszírozását az érdekeltségre kell bízni, mert minden állami beavatkozás csak átmeneti jellegű lehet, egyébként az egész vonalon vissza kell térni a magántevékenységre, mindenféle központnak, mindenféle mesterkélt szervezeteknek, mindefféle árdragító intézményeknek gyökeres felszámoltatásával.

Az állami beavatkozást illetőleg azt a mintát kellene követni, amelyet Németország nyújtott a »Reichkommissar für Übergangswirtschaft« intézmény felállításával, mely intézmény központja nemcsak a nyersanyagbeszerzésnek, hanem az egész háborús gazdaságnak a békés gazdaságra való átvezetésére, természetesen csak ipari vonatkozásaiban.

Végül a nyersanyagbeszerzést illetőleg arra kívánok még utalni, hogy szerintem ez helyesen csak Ausztriával és Németországgal együttesen oldható meg, amint Hogy helyes lett volna, ha a háború megindításakor élelmezési és háborús gazdasági politikánkat is együtt folytattuk volna, együttesen, közösen, amint magát a háborút is közösen viszzük.

Gazdasági és szociális szempontból egyaránt fontos a már említett

katonai leszerelés kérdése is. Természetes, hogy csak gazdasági vonatkozásaiban foglalkozhatom itt vele. A mezőgazdaságban gyorsan fogja megtalálni elhelyezkedését a visszatérő milliónyi munkaerő, itt szociális kihatása inkább attól függ, hogy melyik évszakban veszi majd a leszerelés kezdetét, mert természetesen mások a mezőgazdaságban az elhelyezkedés módjai és viszonyai télen, mások tavasszal és ismét mások nyáron vagy ősszel. De egészen más a helyzet az iparban. Ebben a vonatkozásban a leszerelés szorosan összefügg az ipar foglalkoztathatóságának kérdésével. Ha azalatt történék, míg az ipar a háborús gazdaságból áttérhet a békés gazdaságra, tehát a míg rendes termelésre nem rendezkedhetett be; ha addig történék, a míg az egyes iparágak nyersanyagokkal el nem láttattak, tehát üzemüket fel nem vehetik, borzasztó hatással lehetne szociális szempontból ama százezernyi munkáskezek hazabocsátása, kik itthon foglalkozást nem kapnának, kiknek családjai részére a háborús segély is megszűnnék azzal az időponttal, melyben a családfő vagy családfentartó ismét a békés viszonyokba tért haza. De összefügg a demobilizáció kérdése a női- és kiegészítő-munkások kérdésének rendezésével is. Mert hisz a férfimunkások helyét ma nagyon sok vonatkozásban nők pótolják és a katonai kötelezettséget teljesítő munkások jó része helyébe kiegészítő munkaerő állított be, melynek elhelyezkedése előtt ismét csak szociális bajok állnak elő, ha a leszerelés ezekkel a körülményekkel kellően nem számolna. Ez egyaránt vonatkozik a munkások százezreire és a magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak tízezreire. Éppen ezért a leszerelés csak fokozatosan eszközölhető, előre megszervezve itthon, miképpen látjuk, hogy Németországban már hónapok óta foly a csapatok összeírása polgári foglalkozásuk és a háború után való alkalmazásuk szerint. Ott úgy van tervezve, hogy a béke beálltával való demobilizáció aszerint vitessék keresztül, a mint az illetőknek polgári foglalkozása hazatértükkel biztosítva van. Ezt kell tenni nálunk is. Igaz, hogy fennáll egy kormányrendelet, mely meleg szociális érzéktől áthatott intézkedést képez, a mely szerint a háború nem szüntetheti meg az alkalmaztatási viszonyt, hanem csak szünetelteti, tehát a háború után minden munkaadó tartozik alkalmazottját ismét régi állásába visszahelyezni. Elméletileg ez igen szép és bölcs rendelkezés, de a gyakorlati élet a lehetőségekhez alkalmazkodik és hiába szól a rendelkezés szerinti jogviszony továbbra is, ha a vállalat üzeme a vállalkozótól független okokból nem vehető fel, tehát az alkalmaztatás lehetősége hiányzik. Éppen ezért messzemenő intézkedések lesznek szükségesek ebben a tekintetben, a melyek annyival hatékonyabbak lesznek, mennél korábban történnek meg. A demobilizáció kérdése tehát tulajdonképpen túlnyomó mértékben szociális jellegű. A szociális feladatok azon körébe tartozik,

melyek a háború után közvetlenül fognak felmerülni és igényelnek megoldást. E téren sem lesz valami könnyű feladatunk, a teendők egész sorozata tárul elénk és ha csak a legfőbbeket említem is, akkor is kellő fogalom alkotható a reánk váró feladatok nagyságáról.

A szociális feladatok alatt nálunk rendszeresen csak a munkáskérdést szokták érteni. Pedig ez óriási tévedés. Minden társadalmi osztálynak megvannak a maga szociális érdekei, sőt a munkáskérdésen kívül álló szociális feladatok tulajdonképpen még nehezebbek, mint ezek, mert míg a munkások szervezkedésüknél fogva hatalmas tényezőt képeznek a szociálpolitika irányításánál, addig ez a szervezkedés a többi társadalmi osztálynál túlnyomó mértékben hiányzik. Hogy csak egy-két, nem a munkáskérdés körébe tartozó sürgős megoldást igénylő szociális feladatot említsek, itt van elsősorban a *köztisztviselők helyzetének* kérdése. Egy nagy társadalmi osztály, melynek intaktságától a lakosság milliányi rétegeinek erkölcsi és anyagi érdekei függenek. Ezt a nagy társadalmi osztályt mai helyzetében hagyni nem lehet. A rettenetes drágaság generációkra hat pusztítólag éppen ebben a társadalmi osztályban. Ennek helyzetén csak gyökeres reformokkal lehet segíteni, melyeknek be kell hatolni közhatósági szervezetünk minden rétegébe, mert különben oly anyagi eszközöket fog igénybe venni, melyeket az adózók újabb igen igen súlyos megterhelése nélkül előteremtteni nem lehet. Itt van egy másik halaszthatatlan szociális feladat, *azoknak a gazdáknak, kisiparosoknak és kereskedőknek, ügyvédeknek és orvosoknak és mindmegannyi szabad foglalkozásbelieknek kérdése*, a kik a háborúba vonulva, egzisztenciájukat tették kockára és a háborúból visszatérve, teljesen bizonytalan sorsnak lesznek kitéve. Németországban, Franciaországban hatalmas állami akciók indítottak meg már ebben az irányban az ú. n. középosztály-politika czimén, ez elől mi sem zárkozhatunk el, hahogy súlyos szociális bonyodalmakat nem akarunk provokálni. Ott van a már ismételt említett *női munkakérdés* sürgős rendezésének szüksége, a háború egész új helyzetet teremtett e tekintetben a női foglalkoztatást illetőleg.

Nem halasztható tovább a *magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak nagy társadalmi osztálya jogi helyzetének rendezése és jövő sorsának biztosítása sem*, utóbbi a kötelező nyugdíjbiztosítás révén, épp úgy nem a különösen sok milliányi mezőgazdasági és ipari munkás jövő sorsát biztosítani egyedül alkalmas *aggkor- és rokkantbiztosítás*; mind kérdések, melyek elementáris erővel fogják rendezésüket követelni, mert ne higgye senki, hogy a lövészárokból visszatérők milliói azt a türelmet fogják tanúsítani maguk és családjaik jövő sorsának biztosítását illetőleg, melyet a háború előtt tapasztalhattunk.

De itt van a *hadi rokkantak, hadi özvegyek és árvák méltóbb ellátásának kérdése*; azoknak ellátása, a kik legközvetlenebb áldozatai a világ-háborúnak, kiknek mai állapotukban való meghagyása egyértelmű volna a nemzet becsületbeli tartozásának megtagadásával. Egyáltalában a dolgozó társadalom iránt becsületbeli kötelességei vannak a nemzetnek, meg kell hálálnia azokat az önfeláldozó szolgálatokat, melyeket a hazának és királynak a háborúban tettek. E feladatok teljesítése ismét nagy terheket fog az országra róni, de e terheket a múlt iránti hálából és a jövő iránti biztosíték gyanánt el kell vállalnunk.

A dolgozó társadalomnak tartozó kötelességekkel kapcsolatban még egy, bár nem gazdasági vonatkozású teendőre akarok utalni csak azért, hogy itt felemlítettem légyen és elhallgatásából téves következtetések ne legyenek vonhatók: *a munkásságnak kijáró politikai jogok kérdésére*. A kik életüket és vérüket oly fenntartás nélkül a haza szolgálatába állították, joggal számíthatnak arra, hogy szélesebb körben nyíljanak meg számukra alkotmányunk sánczai is.

Csak a legfőbb gazdasági, pénzügyi és szociális kérdéseket érintetem ezekben, miként bevezetésképpen már említettem ezt, egy előadás szűk keretébe nem illeszthetem be a háború után felmerülő gazdasági és szociális kérdések egész nagy területét. Azért mellőztem itt *a jövő kereskedelmi politikáját, Ausztriához, Németországhoz és más szövetségeseinkhez való viszonyunk sürgős rendezésének kérdését*, melyeknek azonban már a békéig rendezve kell lenniök és így mint ilyenek sém tartozhatnak ebbe a tárgykörbe.

Nem említettem az *ellenséges államok ellenünk irányuló gazdasági szervezkedését* sem, az annak ellensúlyozására szükséges intézkedéseket a mi egymaga is oly gazdag anyag, hogy egy önálló előadás körében is alig meríthető ki.

Nem említettem *a háború tanulságainak levonását mezőgazdaságunk és iparunk jövő fejlesztésének irányára nézve*, jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy mezőgazdasági és ipari politikánk sok tekintetben új alapokon építendő fel, hogy vértelve legyünk a jövő eshetőségeivel szemben.

Nem említettem azokat a nagy feladatokat, melyek *közlekedésügyünk reorganizálása* körül az országra várnak, mire nézve elég talán utalnom magára az államvasutak viszonyaira;

és nem említettem *a drágaság elleni küzdelem szükséges voltát*, különösen a városi lakosság megélhetési lehetőségének biztosítása szempontjából, de a teljesség kedvéért mégis fel kellett ezeket itt, bár futólagosan említenem.

És ezzel végeztem is mondandóimmal. Soha még az ország ily

nehéz feladatok előtt nem állott, soha még oly komoly helyzetben az ország nem volt, mint a minőben a háború befejeztével leend. De bármily komoly legyen is a helyzet, bármily nagyok és nehezek legyenek is a reánk várakozó feladatok, a helyzet egyáltalán nem vigasztalan. Csak három kell hozzá: *több munka, komoly munka az egész vonalon; ez az egyik; a nemzet erőforrásainak céltudatos megnyitása és következetes felhasználása; ez a második és a nemzet egyesítése e nagy feladatok megoldására; ez a harmadik.* Legyünk tisztában azzal, hogy a háború utáni helyzet nehezebb lesz, mint maga a háború vitele volt, mert míg a háborút vitéz hadseregünk és szövetségeseink vívták meg túlnyomó részben, addig a háború utáni helyzetet csak magunknak kell végigküzdenünk. Emellett bármily hosszú is a háború, mégis csak rövidebb tartamú, mint a milyen a béke utáni küzdelem lesz.

A háborúban magasfejlettségű haditechnika állott a hadviselő felek segítségére és rendelkezésére, míg a gazdasági küzdelem számára még csak ezután kell megkonstruálnunk a győzelem kivívásához szükséges fegyvereket. Meg fogjuk konstruálni ezeket is. Ámde csak akkor és csak úgy remélhetjük e fegyvereknek győzelmét is, ha el fognak tűnni annak alkalmazásánál azok az apró pártszempontok, amelyek elviselhetők voltak a béke korszakában, de amelyeknek már el kellett némiük a háborúban is. A reánk háruló feladatok nagyságával szemben el kell tűnni minden apró pártszempontnak; a nemzet legjobbjainak, legképesebbjeinek, legerősebbjeinek kell egyesülniök erre a munkára és ha közös erővel, egyesülten fog majd a nemzet hozzá ehhez a nagy munkához, ha legjobb erőit nem párttorzsalkodásokra pazarolja el: akkor a nemzetben rejlő őserő elég nagynak fog bizonyulni a rengeteg nehézségek leküzdésére.



II.

Szocialis feladatok a háború után.)

Hiszi-e valaki, hogy közállapotaink a háború után ugyanazok fognak maradhatni, mint aminők a háború előtt voltak?

Hiszi-e valaki, hogy a lövészárkokból visszatérő milliányi tömegek az eddigi többé-kevésbé konzervatív gazdasági és szocialis politika helyébe nem fognak-e sokkal, de sokkal liberálisabb szellemet követelni és a követelésüknek érvényt is szerezni?

És hiszi-e valaki, hogy azok, akik életüket és véréüket oly halál-megvetéssel tették kockára hazáért és királyért, meg fognak elégedni a háború után azzal a jognélküli állapottal, amelyben eladdig éltek?

Én nem hiszem. De akik oly hiszékenyek és szeretik magukkal elhíttetni, hogy a háború után a régi rend ismét helyre fog állani; hogy ott folytathatjuk majd gazdasági és szocialis politikánkat, ahol a háború kitörésével elhagytuk, ezeknek emlékezetébe hívnám, hogy az 1870/71. évi német-francia háború után Berlin utczáin barrikád-harcok folytak és akik a német dicsőséget a francia harctereken vitézségükkel megszerezték, akik az új német császárságot megalapozni a harctéren segítették, azoknak vére Berlin utczáin folyt a háború után, az államhatalom kénytelen volt nekik ott fegyvert szegezni, mert nem volt képes másképen elnyomni a kitörő lázadást. Pedig a német-francia háború nem tartott három évig és nem milliányi emberiség vett abban részt; alig félmilliónál több német állott fél évnél tovább fegyverben. És mi volt ennek a szenvedélyes kitörésnek a közvetlen oka? Egyedül a lakás-kérdés. A háborúból visszatért harcosok lényegesen változott lakásviszonyokat találtak otthon, a szegény nép nem bírta a nagy mértékben emelkedett lakbéreket. Milyen elkeseredésnek kellett a nép lelkében élnie, hogy ez az ok ily kitörést volt képes előidézni!

Akik oly hiszékenyek és szívük vágyát valósággá szeretnék látni, azokat emlékeztetem azokra az állandó, éveig tartott belső szocialis

*) Előadás a Szabad Lyceumban Budapesten 1916. november 19 én.

küzdelmekre, amelyek a német-írancia háborút Németországban követték, amelyeknek hatása alatt keletkezett azután néhány év múlva a híres császári üzenet a birodalmi gyűléshez a dolgozó társadalom jövő sorának biztosítása érdekében; az a császári üzenet, amely alapját képezi a világ leghatalmasabb szociális intézményének, a német munkásbiztosításnak, amelyre vonatkozó törvényjavaslat parlamenti tárgyalásakor tette Bismarck herceg amaz emlékezetes és a német birodalom szociális politikájának ma is alapját képező kijelentését: *„Az állam ezután ne csak akkor emlékezzék meg a munkásosztályról, amikor újonczokra és adóra van szüksége, hanem támogassa és védje azt abban, hogy gyenge erejével az élet nagy küzdő útján ne legyen cly könnyen legyúrható.”*

A Németbirodalom megalapítójának e kijelentése óta eltelt évtizedek alatt nagyot változott a szociális politika kerete. Akkor, csak a munkásosztályra szorítkozott, ma a legszélesebb néprétegeket öleli fel; ma csupán a szociális biztosítás a Németbirodalom közel hetven millió lakosának már majdnem felére terjed. És ez csak természetes. Mert a dolgozó társadalom nem merül ki a gazdasági, bányászati és ipari munkás fogalmával; az ú. n. értelmiségi osztálynak épen úgy megvan a maga szociális bajai és követelései, miképen a munkásosztálynak és ezeknek kielégítése épen olyan feladata az államnak, mint amaz.

A dolgozó társadalom jogos és méltányos érdekeinek lehető kielégítése fontos érdeke lett volna az államnak a háború előtt is, fokozott érdeke lesz azonban – hahogy súlyos bonyodalmakat nem akar felidézni és a reánk várakozó nehéz gazdasági és pénzügyi feladatokat még szociális bajokkal is tetézni – a háború után. Az e téren reánk várakozó feladatok némelyikéről kell ez alkalommal szólnom, természetesen csak legfőbb vonásaiban jelezve az e részbeni teendőket és csak a legfontosabb kérdéseket érintve, meri önként érthetőleg előadásom nem merítheti ki az egész anyagot, hanem inkább csak irányt jelző lehet.

Minden kornak megvan a maga különös jellege, amely arra reáüti bélyegét. A múlt század negyvenes éveinek nálunk a gravaminális politika adta meg ezt a jellegét. Az alkotmány helyreállítása utáni évtizedeket a magyar állam belső kiépítésére irányuló törekvések jellemezték. A háború utáni évtizedekben a gazdasági és szociális politika lesz a döntő. Nemcsak nálunk, hanem Európaszerte mindenütt. Nálunk szerényebb viszonyaink és nagyobb elmaradottságunk miatt csak nehezebb lesz a helyzet, mint másutt, de minden egyéb irányzatot és érdeket nálunk is éppen úgy háttérbe fog szorítani, mint másutt, mert a gazdasági lét kérdése függ tőle. A háború óriási, soha lehetőknek el sem képzelhetett milliárdos költségeinek fedezése legelső érdekünk, mert ettől

függ egész gazdasági életünk. A milliányi dolgozó társadalom czéltudatos közreműködésétől függ viszont a nagy és nehéz munka sikere. Ehhez a munkához, ha csak megalapozni akarjuk annak jövő eredményeit, hisz egyelőre csak erről lehet szó, – a nemzet egész munkaerejére és hogy egész munkaképességét kifejthesse, nyugalom biztosítására lesz szükségünk. Szociális nyugtalanság közepette ily munka nem végezhető. Belső széthúzás éppen úgy veszélyeztetné ezt a munkát, miképen csak belső egység biztosíthatta a háború sikerét. Így kapcsolódnak össze az ország nagy gazdasági és pénzügyi érdekei a szociális érdekekkel. Így válnak a szociális érdekekben szükséges áldozatok a pénzügyi és gazdasági rendezés fontos tényezőivé. Mert hogy a szociális politika anyagi áldozatokat is fog igényelni, aziránt talán kétség sincsen, jóllehet természetesen vannak ágai, sőt ezek vannak túlnyomó mértékben, amelyek anyagiakkal nem kapcsolatosak, amelyekbe csak más szellemet kell bevinni, hogy egy jobb jövőnek biztosítékait nyújtsuk.

A jövőről szólva, legyen szabad első helyen a távolabbi jövő két legfontosabb problémáját érintenem: *oktatásunkat és népesedésünket*. Amazt a nemzet nevelése és a jövő eshetőségei szempontjából ellenálló-képességének nevelése, emezt a nemzet jövő fejlődésének biztosítása érdekében.

A német birodalmi ülés e hó elején ismételten tárgyalván az élelmezés nehéz problémáját, e tárgyalás során a birodalmi élelmezési hivatal elnöke ott következő kijelentést tette: „Közgazdasági viszonyaink ismerete oly kezdetleges nálunk, hogy egyenesen ijesztő. Sohasem tartottam volna lehetőnek, hogy a legszélesebb körök a közgazdasági élet legfontosabb összefüggéseinek oly csekély ismeretével bírjanak, hogy az alapvető kérdések tisztázására irányuló minden törekvés e tudatlanságon szenved nap-nap után hajótörést. Remélhetőleg megtanuljuk a háborúból a jövő számára azt az egyet, *hogy lakosságunkat már az iskolában, az egyetemen, a főiskolákon, stb. gazdasági irányban alaposabban képezzük ki.*”

Akinek egyedüli feladata ma Németországban a jelen házi szükségleteit a lehetőség határai között kielégíteni, fényesen reávilágított ezzel a kijelentésével a jövő útjára. *A jövő szociális feladatát tényleg í az iskolával kezdődnek. Gazdasági és szociális irányba kell terelni oktatásunkat.* A humanisztikus nevelési irányt ki keil egészíteni a gazdasági I és szociális érzéknek mindkét nembeli ifjúságunkba való belenevelésével. Eddigi konzervatív oktatási irányunk megváltoztatásával bele kell abba vinnünk a jövő korszak jellegét, az iskolának nem szabad ignorálnia a kor szellemét, nem szabad elszigetelnie magát az élet követelményeitől.

Összhangba hozni az iskolát a jövő korszak uralkodó irányzatával, ez

lesz egyik legfontosabb, kihalásában legmesszebbmenő szociális feladatunk a háború után. Minél előbb oldjuk meg ezt a feladatot, annál gyorsabban fogjuk eredményét érezhetni. Elég gyorsan úgy sem lehet, így is elég késő leend. Szociális érzékkel kell nevelnünk ifjúságunkat, szociális tudást kell beléoltanunk, hogy megvédjük a szociális túlzásoktól is, mert miképpen a szociális érzék hiánya károsan befolyásolja a nemzet gazdasági fejlődését, azonképpen viszont a szociális túlzások útjában állhatnak annak.

Nagy részben az oktatással kapcsolatos a *népesedési probléma* is. Egyike a jövő legnagyobb feladatainak nálunk, mert a háború ideje alatt e részben kialakult helyzet szinte megdőböntő. Minden háború természetes következménye a születések számának jelentékeny csökkenése. De nálunk ez ijesztő arányokat kezd öltetni. *Havonként* harmincezret meghaladja már a születések számának csökkenése. Majdnem fele a rendes születéseknek. Súlyosítja e veszedelmet az óriási csecsemő-halandóság. A normális idők évi kereken 600.000 újszülöttje közül átlag 120.000 nem éri meg első életévét. Háromszor annyi csecsemő pusztul el nálunk, mint a kultúrállamokban általában. Csak Spanyol és Oroszország állanak e téren mögöttünk. A születések számának növeléséhez czeltudatos szociális politika szükséges. Nincs áldozat, amely ennek biztosításával szemben nagy volna, mert az elnéptelenedés veszélye fenyegetheti a nemzetet. A csecsemő-halálozás csökkentéséhez megfelelő népszerű oktatás kell. Nemcsak az iskolák révén, hanem azonkívül és azon túl is. Sőt utóbbi – a gyorsabb siker érdekében – sürgősebb. A lehető legszélesebb alapokon kell ezt szervezni, de a legegyszerűbb eszközökkel. Mert a baj – sajnos – nem sporadikus, hanem általános. Fennáll a városban csak úgy, mint a falu népénél. Ellene való sikeres védekezéssel évenként mintegy 80.000 csecsemő-élet lenne megmenthető. Több még annál is, mint amennyi emberélet nálunk évenként a gyilkos gümőkórnak esik áldozatául. A háború két és fél éve kereken 1,300.000 emberrel csökkentette a magyar birodalom népességének számát. Sajnos, túlnyomóan a magyar faj számbeli csökkenése ez. A népesség több mint $5\frac{1}{2}$ százaléka két és fél év alatt!

E jelenség fölött nem lehet egykönnyen napirendre térni, ha hogy a nemzet jövő fejlődését nem akarjuk kockára tenni. Sőt ellenkezőleg, erre annál fokozottabb figyelmet kell fordítani, minthogy a háború után még soká az ország halálozási arányszámainak emelkedése várható. Ez is természetes folyománya a háborúnak, de már nem speciális magyar jelenség.

A népesedési probléma helyes megoldása tehát egyik legsürgősebb szociális irányú feladatunk leend. Állami feladat elsősorban, mert esz-

közeit túlnyomó mértékben csak az állam nyújthatja. De egyúttal fontos társadalmi feladat is. Aminthogy a szociálpolitika általában az a jellegzetes területe a közéletnek, amelyen állam és társadalom együttműködése elengedhetetlen feltétel. Minukettőnek megvan benne a maga elhárított működési tere, de egészét csak együtt alkot, sikert csak együttműködéssel biztosíthat.

Ez az együttműködés biztosíthatja csak annak a további nagy szociális feladatnak sikeres megoldását, amelyet *a hadirokkantak, özvegyek és árvák ellátása* fog a háború után képezni. Pénzügyileg is terhes kérdés, szociális szempontból is az. Az első tisztán állami feladat, az utóbbi túlnyomóan társadalmi. De hogy becsületesen oldassék meg, a nemzet egyetemének becsületbeli kötelessége. Milyen szociális érzekre vall az és milyen pusztító ethikai hatással kell bírnia annak, hogy az özvegy, aki férjét áldozta a haza oltárára és a gyermek, aki atyját veszítette el a haza védelmében, felényi, sőt harmadrésnyi özvegyi ellátását és nevelési járulékát kapja annak férje, illetve atyja eleste után, amit addig kapott hadisegély címén, míg az a lövészárookban állott! Az állam csak azt a tőkét ismeri el ezzel, amelynek még kamatait élvezheti, de az elveszett tőkét nem kártalanítja, mert többé hasznát nem veheti, annak a tőkének kockázatát maga részére el nem ismeri. Ez az elv lehet pillanatnyi pénzügyi érdekekben előnyös, de ethikailag meg nem állhat és mint ilyen a jövő szempontjából éppen ellenkező hatást eredményezhet. Még a mindennapi üzleti életben is megboszulja magát az az elv, amely a mai napot mérlegeli csak és a holnapot meg a holnaputáni kihagyja számításai köréből. Mennyivel inkább egy nemzet életében, ahol a jövő érdekében feláldozni is kell tudni a jelen gyakran ellentétek érdekeit!

A hadirokkantak, özvegyek és árvák megfelelő ellátása pedig nemcsak a jelen, hanem túlnyomóan a jövő érdeke. Jelenbeli érdeke kizárólag gazdasági, illetőleg szociális. A jövőbeli érdeke ennél sokkal több. Mert ez a jövő nemzedék kötelességtudása fejlesztésének egyik eszköze leendő, vagy legalább annak kellene lennie. A jövő nemzedéknek a háború által ezeknek a legsúlyosabban érintetteknek tíz- és tízezernyi példájából látnia kell, hogy ha a nemzet a haza iránt tartozó kötelességteljesítésre hívja fel fiait, maga is ismeri és teljesíti azok iránt tartozó kötelességeit. Azok a féllábú kintornás hadirokkantak nemcsak szociális szempontból képeznek tehát szomorú látványt, de a lehető legkárosabb hatással illehetnek újabb nehéz megpróbáltatások idejére. A kockázat, amely ezzel jár, aránytalanul nagyobb pedig, mint aminő a jelen terhe lehet!

Egyáltalán a háború utáni gazdasági és szociális politikában a jövő

megalapozása nagyobb szerepet fog játszani, mint a jelen kielégítése. Ez túlnyomóan úgyis lehetetlen, míg amaz nemcsak lehetséges, de feltétlenül szükséges. A jelen bajait, nélkülözéseit el fogjuk ismét felejtetni, mihelyt a viszonyok kedvezőbbre fordulnak és tartson bár e kedvezőtlen időszak rövidebb vagy hosszabb ideig, múló jelenség lesz minden körülmény között. Nem úgy a jövő, amelyet illetőleg a ma minden elkövetett hibája keserűen boszulhatja meg magát és a ma minden mulasztása aránytalanul nehezebben és drágábban lesz pótolható.

Minden téren fontos az időszerűség és előrelátás, de különösen az a szociális politikában. Amivel ma nagy eredményeket érhetek még el, az hatástalan marad már holnap. Amit önként, a helyzet felismerésének és megértésének folyamányaképpen nyújtok, az kisebb-nagyobb értéket képvisel, de ugyanaz kényszer hatása alatt nyújtva, értéktelenné válik és csak fokozott követelésekre vezet. A szociális politikában az ér el legtöbbet és aránylag a legkevesebb áldozattal, aki nem várja be a követelést, hanem spontán nyújt. Az a régi igazság, hogy a fukar többet költ, ezen a téren is beigazolódik. Sajnos, ezen a téren a fukarság nálunk tipikus jelenség!

Félő, hogy a háború után a követelések lajstroma e téren erősen meg fog növekedni, mert akik a haza védelmében állottak, jogot fognak formálni a követeléshez. Mennyi bajnak kútforrása leend ez is!

Azért igyekeznünk kell majd lehetőleg megelőzni a követeléseket mindenütt ott, ahol az módunkban áll és ahol az tényleg szükséges.

Ilyen lesz a dolgozó társadalom jövőjének *biztosítása az aggkor és rokkantság esetére*. Nemcsak a szorosan vett munkásosztályra korlátozva, hanem a dolgozó társadalom mindazon rétegeire kiterjesztve, amelyeknek sorsa ma bizonytalan, tehát az önálló existenciák némely osztályaira, továbbá az alkalmazottak összes kategóriáira is. A munkásosztályt illetőleg úgy sem kerülhetjük ezt el a háborúnak a munkásbiztosításra várható súlyos visszahatása következtében. Enélkül magát ezt az egész intézményt kockáztatnók. Ennek az intézménynek lehetnek – amint vannak is – kisebb-nagyobb szervezeti hibái és hiányai, de azért hibái mellett is legnagyobb szociális alkotásunk marad, amelynek további kifejlesztésére kell törekednünk, ama nagy nevelési, népesedési, gazdasági és szociális érdekeknél fogva, amelyek ahhoz fűzvék. Elvégre ma már mégis majdnem két millió munkás élvezi jótéteményeit. Nem jótékony-sági, hanem szociális alapon. Ezt a jogot legelső sorban majd a mezőgazdasági munkásságra kell kiterjeszteni, az ipari és mezőgazdasági munkások közötti paritást ezen a téren helyre kell majd állítani, azt a helyzetet, amelyben e részben mezőgazdasági munkásságunk van, meg kell szüntetni, azt az áldozatot, amelyet alkalmazottai érdekében az ipa-

rös- és kereskedőosztály hoz, magára kell majd vállalnia a hazai gazdaságnak is. De ki kell terjeszteni ezt az intézményt a szélesebb társadalmi körökre is, mert a szociális biztosítás nemcsak szociális intézmény, hanem a népnevelési, népesedési és gazdasági politikának is egyik igen lényeges szerve. „A munkásbiztosítás – úgymond egy hírneves német nemzetgazda – nemcsak a szükség kisebb-nagyobb eseteire szakértő orvosi segéllyel támogat minden munkáscsaládot és már ezáltal nagy mértékben járult hozzá az általános egészségügy javításához és biztosításához, hanem sokkal nagyobb jelentőségű, mert abban a mértékben, amelyben figyelmét a pillanatnyi szükség enyhítésétől a szükség megelőzésére fordította, a nép nagy arányú szociálpolitikai és szociálhygiéniai iskolájává lett.«

Egy másik hírneves német tudós pedig a német népnek a háborúban való szerepéről írva, többek között így nyilatkozik: »Nagy volt annak veszedelme, hogy az a rohamos, az összes erőket végsőig megfeszítő fejlődés, amelyen iparunk keresztülment, népünk rovására leend, miként a XIX. század elején tudvalevőleg Angolországban történt. Szociális törvényhozásunk azonban, amelyfminden bajt megelőzni és ha mégis bekövetkezett, azt kiegyenlíteni tudta, megóvott bennünket ettől a veszedelemtől. Ennek köszönhető, hogy városi ipari munkásainkban ugyanoly teljesítőképességű katonákat küldhettünk ellenségeink ellen, mint falusi férfiainkban. Ezek nemcsak testileg bizonyultak képeseknek az időjárás minden viszontagságainak elviselésére, minden megerőltetés elbírására és a nélkülözések minden nemének eltűrésére, hanem mindenekelőtt bámulatos módon állották meg helyüket a nemzeti idegerő ama tömegpróbájában, amelyet a háború előidézett.»

Ennél még tovább megy a német hivatalos világ egy magas állású képviselője, aki a német-francia háború nagynevű vezérének Moltke-nak! azt a mondását variálva, hogy azt a háborút a német tanítók nyerték meg, azt állította egy háborús előadásában, hogy a mostani háborút viszont a néptanítók mellett a német munkásbiztosítás nyeri meg.

Ismeretes viszont az is, hogy a legtekintélyesebb német, sőt francia szociológusok is a német halálozási arányszámok nagymérvű csökkenését és az átlagos élettartam tetemes növekedését Németországban a munkásbiztosítás közvetlen hatásának mondják, és nem ismeretlen az sem, hogy a legelőkelőbb német nemzetgazdák a német ipar hatalmas fellendülését nagyrészen ugyanennek tulajdonítják. Tényleg a német gazdasági élet óriási fellendülése, a német iparnak világhatalmi pozícióvá való emelkedése összeesik időbelileg a német szociálpolitika ezen korszakával.

A magyar munkásbiztosítás sokkal fiatalabb, semhogy hatása ezekben a vonatkozásokban már bizonyíthatóan kimutatható lenne. De ha

csak részben is fogna ilyen eredményre vezetni – amint hogy feltétlenül fog – akkor is alapos okunk lesz kifejlesztését a jövő nagy állami és társadalmi feladatai közé sorolnunk.

A háború – bármily különösnek látszassák is – megszilárdította az összes közgazdasági tényezők – mezőgazdaság, ipar és kereskedelem – anyagi helyzetét, pszichológiailag is most lesz tehát itt az időpont ezeknek a kérdéseknek megoldására, amelyeknél az anyagi megterheltség az állam szempontjából csak kisebb szerepet fog játszani, minthogy a szociális biztosítás terhei csaknem teljességükben magát az érdekeltséget illetik.

Nem úgy egy másik nagy szociális feladat megoldásánál, amelynek sürgős rendezését az állam legmagasabb erkölcsi érkei követelik, amelynek terhei azonban kizárólag az államra hárulnak: *a köztisztviselői kérdésnél*. Ezt a kérdést előtérbe tolta a rettenetes drágaság, amelynek súlyát első sorban a fix fizetésűek érzik. Megoldásának szüksége e nélkül is fennállott volna, mert a hazai köztisztviselői kar az idők folyamán lehetetlen helyzetbe jutott, amelynek káros következményei végeredményükben az államra és adózóira hárulnak. Az elviselhetetlen drágaság csak sietteti a megoldás szükséges voltát, csak elodáztatatlanná *tette*. Ez természetes is. Egy német tudós részletes számításokat tett a háború előtt arra nézve, hogy egy munkás- és egy tisztviselőcsalád összes jövedelmének hány százalékát fordítja élelmezésre és arra az eredményre jutott, hogy egy munkáscsaládnál átlag 52.7%-a a jövedelemnek a család élelmezésére esik; az alsóbb tisztviselőknél ez 39.6%-át, a középfokú tisztviselőknél 32.5%-át, a magasabb rangúaknál pedig 30.9%-át teszi a jövedelemnek. Ugyanígy irányban eszközölt az 1907-1908. évekre vonatkozólag felvételeket a német birodalmi statisztikai hivatal is, amely a kisebb tisztviselőket illetőleg még kedvezőtlenebb eredményre jutott, amennyiben felvételei szerint ezeknél az élelmezésre jövedelmeik 47-56%-a esett.

A jövedelem köztisztviselőinknél az utolsó években nem változott, sőt helyzetük már a háború előtt megindult áremelkedések és különösen a lakberek állandó emelkedése folytán még romlott is. A háború második évétől kezdve részesültek ugyan átlagban 30%-os javadalom-emelésben, de mennyivel emelkedett ezzel szemben kivétel nélkül minden élelmiczikk ára! Ha ma eszközölneval aki olyan felvételeket, de kutatná egyúttal azt is, hogy hogyan él ma köztisztviselőkarunk, egészen más százalékarányokat kapna, lakbéréen kívül csaknem egész jövedelmét élelmezése igényeli és e mellett élelmezése megdöböntő. Nem szükséges itt számokkal operálni, köztudomású, hogy csak 100%-os élelmiczikk-áremelkedés, mint alsó határ a ritkaságok közé tartozik és még 300-os-os

emelkedés sem képezi a felső határt. Ruházati és egyéb nélkülözhetetlen szükségleti cikkeivel ugyanígy van, sőt még rosszabbul. Egyenesen elképzelhetetlen, hogy köztisztviselőink ily körülmények között miképpen tudnak megállani és nincs az elismerésnek az a foka, amely elég magái volna azzal szemben, ami ezt a társadalmi osztályt nélkülözéseinek türelmes elviseléseért és e mellett kötelességeinek teljesítéseért megilleti. Csakhogy ez nem állapot. A túlterhelés bizonyos fokát elbírja minden sztatikai számítás. Azon fokon túl azonban megszűnik az ellenálló képesség és előáll a büntetőjog esete, a gondatlanságból előidézett vétés, amely annál súlyosabb elbírálás alá esik, mennél öntudatosabb volt a túlterhelés. A magyar állam ebben a vonatkozásban a legsúlyosabb beszámítás alá fog esni, mert abban bizakodva, hogy köztisztviselői karunk a legmagasabb megterhelés próbáját is fényesen megállotta, még további megterhelés alá veszi.

A köztisztviselők kérdésének megoldása nemcsak erkölcsi és szociális, hanem egyúttal gazdasági érdek is. Önérzetes, kötelességtudó tisztviselői karon fordulnak meg jórészt az ország gazdasági érdekei. Kezébe vannak letéve a legnagyobb gazdasági érdekek. Annyi hasznot nem hajthat a hivatása magaslatán álló tisztviselői kar, amennyi kárt egy közömbös vagy éppen önfeledt testület okozhat.

A köztisztviselők kérdése csak az ország egész igazgatásának gyökeres reformjával oldható meg, amelynek kezdődnie kell a falunál és végződnie a kormányzati központoknak, amelynek ki kell terjednie a közigazgatás minden ágára éppen úgy, mint a bíraskodásra. Azt a fényűzést, amelyet mai közigazgatásunk a munkaerő pazarlásával felmutat, oly szegény ország, mint mi vagyunk, nem engedheti meg magának. Ennek megszüntetése lesz egyik módja a kérdés rendezésének. Haszna lesz belőle, nagy haszna a köznek, mert vele kell járnia a tagolás tetemes egyszerűsítésének.

A háborús gazdasági és élelmezési politika kötetekre menő rendelet-halmazatokat eredményezett. E részben bő termésünk volt. Igaz, hogy nem élvezhető. Németországban a birodalmi kormány rendeleteinek száma harmadrésznyi sem és mégis legutóbb egy oly törvény megalkotása iránt tett a birodalmi ülés egyik nagy pártja indítványt, amely a háborús rendeleteket illető felvilágosítás adására szolgáló hivatal felállítására iránt rendelkezék, kimondva, hogy amire ez a hivatal a megengedhetőséget kimondja, az a cselekedet büntethető ne legyen. A birodalmi gyűlés illetékes bizottsága elfogadta az indítványt. Nálunk hasonló törvényre, illetőleg intézkedésre lenne sürgős szükség egész közigazgatási szervezetünket illetőleg. Csak féltő, hogy nem elég és nem akad oly *egyetlen* hivatal, amely ezt a feladatot teljesíthetné, csaknem minden ágazatban külön ilyen hivatal kellene erre a célra.

Ámde szociális vonatkozásában tárgyalhatván ma csak ezt a kérdést, mellőznöm kell minden más szempontot és azért nem is folytatom ebben az irányban, hanem reá kívánok mutatni arra, hogy a jövő nagy és nehéz feladata leend megoldani első sorban a tisztviselők élelmezésének és lakásának kérdését, mert e kettőn fordul meg helyzete. Az a megtakarítás, amely a közigazgatás gyökeres reformjával elérhető – meggyőződésem szerint fokozatosan igen tekintélyes összegre emelkedhetik ez, persze komoly reformot tételezve fel – nem lesz elegendő a tisztviselői kar jobb javadalmazására. Az élelmezés és a lakás olcsóbbá tételében, a vidéki tisztviselőknél ezenkívül még a gyermekek nevelésének megkönnyítésében kell a további megoldást keresni. Meg kell találni a módját annak, hogy az állam, mint termelő minden közvetítés kizárásával lássa el a köztisztviselők nagy zömét mindazon fontosabb élelmi és háztartási szükségleti cikkekkel, amelyek termelési körébe vonhatók, törvényes lakbére fejében pedig megfelelő lakást adjon tisztviselőinek. Oly nagy erkölcsi érdekek fűződnek a köztisztviselők helyzetének rendezéséhez, hogy ezekkel szemben háttérbe kell szorulnia minden más gazdasági érdekek és szempontnak.

Nem megoldhatatlan feladatok ezek, bár nem is könnyűek, de viszont el sem odázhatók.

A drágaságról szoltam a köztisztviselők kérdése kapcsán, talán helyes lesz, ha mindjárt itt végzek magával a *drágaság kérdésével is*, amely a háború utáni szociális feladatok közül a legáltalánosabb természetű leend, amint ma a legáltalánosabb elkeseredésnek is oka, meg tárgya. És méltán.

A háború után csökkenvén a háborúval kapcsolatos fogyasztás és megnyílván a behozatal útja, a helyzet kétségkívül enyhülni fog. De tévedés azt hinni, hogy ez az enyhülés valami gyökeres lesz. Legalább eleintén nem. És még nagyobb tévedés azt hinni, hogy a régi árakra fogunk valaha is visszatérhetni. Soha többé. Pedig már azok is elviselhetetlenül magasaknak tetszettek. A pénz vásárló erejének csökkenése, valutánk romlása az anyagok beszerzése körüli nagy világverseny, mind ellene szólnak annak, hogy lényeges árcsökkenések következzenek hirtelen be. A drágasággal tehát mini további tényezővel kell számolnunk és életmódunkat aszerint kell beosztanunk. Ennek súlya első sorban a városi lakosságra nehezedik. Nem nélkülözi hatását a falusi lakosság sem, de ez csak ipari vonatkozásokban, az élelmicikkek árai reá mint fogyasztóra nem, vagy alig tartoznak. Reá a drágaság túlnyomóan csak mint termelőre vonatkozik, miként az iparcikkek árai a gyárosokra. Ebből a vonatkozásból azonban alaposan kivessi a maga részét mindkettő, egyik

sem tehet abban szemrehányást a másíknak, hogy e részben valami túlságos tekintettel lenne – a fogyasztóra.

Nem vagyok barátja az állami beavatkozásnak a gazdasági életbe, mert rendesen kerékkötőjévé lesz annak, béklyókat rak arra és akadály a gazdasági életei fejlesztő szabad mozgásnak. De rendkívüli viszonyok nemcsak rendkívüli embereket igényelnek, hanem rendkívüli intézkedéseket is. Így a háború után a drágaságot illetőleg is. *Ebben* az esetben a legerősebb kerékkötés is kívánatos lenne. Az államnak a háború után be kell majd avatkoznia a termelés irányításába és helyesebben, mint a háború alatt, az árak alakulásába. Nem az árdrágítás irányában, mint a háborúban, hanem ellenkező irányban. A mezőgazdasági termények tekintetében épen úgy, mint az ipar készítményeit illetőleg. Ha nem teszi, olyan szociális bajokat fog provokálni az egész országban, mint aminőket a német-francia háború után a lakásviszonyok Berlinben előidéztek, így is nagyon súlyos helyzet fog a drágaság következtében különösen az ipari termelés terén beállani. Olyan munkabéreket az ipar nem fog fizethetni – ha még oly magasra emeli is fel azokat – aminőket a munkásosztály megélhetési viszonyai követelni fognak. És mi lesz ennek következménye? Állandó nyugtalankodások, amelyeknek indokolt voltát még csak kétségbevonni sem lehet. E nyugtalankodásokkal az ipar bizonytalan helyzete, ezzel pedig versenyképességének megrontása az amúgy is nehéz helyzetben. Hogy az ipar azután igyekezni fog a terheket fokozott mértékben áthárítani a fogyasztásra, az természetes. Ezt a helyzetet nem nézheti tétlenül az állam, ezzel szemben komoly kötelességei vannak. De nem rendészeti tekintetben, hanem szociális irányban. A rendszetből elég lett volna már, ideje volna, hogy a szociális irány is érvényesüljön valamennyire.

Ha valaha indokolt volt a szabadkereskedelmi rendszer, most lenne az. Ámde az uralkodó kereskedelempolitikai rendszer mellett erről szó sem lehet. Sőt ellenkezőleg, vannak naiv lelkek, akik még némely élelmicikkek vámjának felemelhetésére gondolnak. Ezek szociális érzékét nem irigylem, de bátorságát csodálom.

A helyzethez mért vámpolitika tehát nem fogja a drágaságot csökkenteni, illetőleg a mezőgazdaság terményeinek és az ipar cikkeinek ármérséklését a háború után elősegíteni. Az egész világ kereskedelempolitikai irányzata ellentmond ennek, ebből nem kapcsolhatjuk ki magunkat mi sem. A többtermelés sem lesz ennek egyelőre eszköze, el is tekintve attól, hogy azt előbb meg kell oldani és ha megoldatik, ahhoz idő, még pedig sok idő kell, a drágaság elleni intézkedések pedig nem tűnnek halasztást. Az egyedül rendelkezésre álló eszköz tehát a termelés állami irányítása mezőgazdaságban és iparban egyaránt, és ennek kap-

csán az árszabályozás az érdekeltség összes tényezőinek bevonásával Nem úgy, mint ma történik, annak kizárásával.

A szabad mozgás híve vagyok minden tekintetben. A gazdasági élet fellendülését csak ez biztosíthatja. Ennek az elvnek azonban nem szabad érvényesülésében a közérdekbe ütköznie. Mihelyt a közérdeket veszélyezteti, korlátokat kell annak szabni. Az a szabad mozgás pedig, amely a népek millióinak existenciáját veszélyezteti, közveszélyes, tehát meg nem tűrhető. Mihelyt tehát a szabad verseny átcsap erre a térre, korlátokat kell annak szabni. Ha másképen nem lehet, az államnak legmesszebbmenő beavatkozásával a termelés és a kereskedelem szabályozására. Vannak erre már egyes bevált példák külföldön – hacsak elhatárolt szűkebb keretekben is – a háború előtti időből is. Erőszakos állami beavatkozások voltak bizony azok, de hasznosak. Mihelyt a termelés és a kereskedelem az állam komoly elhatározását fogja látni, alkalmazkodni fog. Nem fog rosszul járni vele akkor sem, csak nem fog száz százalékos és még azonfelüli nyereségekkel dolgozhatni, de ez talán nem is épen szükséges, ez nem feltétele az egészséges gazdasági helyzetnek.

A legnehezebb feladat, amely a háború után reánk vár, kétségkívül a féktelen drágaság elleni küzdelem lesz, de meg kell majd birkóznunk vele és meggyőződésem, hogy meg is lehet, csak nem szabad visszarettenni a velejáró nehézségektől és kérlelhetetlenül kell keresztülgázolni tudni minden mesterséges akadályon, mert azt csak nem fogja senki természetesnek találni, hogy Magyarországon az életnek drágábbnak kell lennie minden vonatkozásában, mint Európában bárhol.

Túlsoká foglalkoztam már ezzel az általános kérdéssel, azért el is hagyom ezt a tért és visszatérek a háború utáni szociális feladatok konkrét részéhez és ezek között elsősorban ahhoz, amely a háborúval is, a drágasággal is összefüggésben van, utóbbinak következtében nyert jelentőségében: *a női munka kérdéséhez*.

Milyen kapcsolat van a női munka és a drágaság között? Az, hogy a drágaság folytán ama társadalmi osztályok nőtagjai is kereső munkára utalvák, akik ezelőtt egész munkaerejüket a nő legtermészetesebb hivatásának, a családnak szentelhették, jövőben azonban ehelyett kénytelenek lesznek a család anyagi gondjainak csökkentésében hivatásukat keresni. Alárendelt, hogy ez a családi élet rovására leend. Kényszerhelyzet, amely elől a nők nem térhetnek ki. Mennél nagyobb mértékben fog ez történni, annál fontosabb a kérdésnek rendezése. Sürgössé teszi ezenfelül a háborúban kialakult helyzet, a gazdasági életnek azok a lényegesen megnövedett területei, amelyeken a háború által elvont férfimunkát női munkával kellett pótolni. Hogy pedig ez a terület mennyire megnövekedett, arra nézve legyen szabad néhány adatot fel-

hoznom. Sajnos, az adatok nem hazai vonatkozásúak, mert nálunk tudtommal ezek még nincsenek összeállítva. Nem úgy Németországban, ahol már ezek az adatok is ismeretesek. Ott a földművelésben és erdészetben a női munka 1914. július 1-én 32% volt, jelenleg 45%: a kohó-, vas- és fémiparban akkor 7%, ma 19%; a villamosági iparban akkor 24%, ma 55%; a vegyészeti iparban 7%-ról 23%-ra, a textiliparban pedig 54%-ról 64%-ra, a faiparban 15-ről 26%-ra, az élelmezési és élvezeti iparokban 48%-ról 60%-ra, a ruházati iparban 53-ről 64% ra és még az építőiparban is 3%-ról 9%-ra emelkedett. Nálunk sem lesznek az adatok kedvezőbbek, amire némi következtetést lehet vonni a budapesti ipari viszonyok e részbeni alakulásából. Ugyanis míg a budapesti kerületi munkásbiztosító pénztárnál 1914. június végén a női munkások száma 46.022-vel az összes biztosított munkások számának 18.57%-át tette, addig 1916. szeptember végével ez a szám már 73.990-re, vagyis 35.22%-ra emelkedett. Akkor volt a férfimunkások száma 205.219, most pedig már csak 136.063. Mi történjék ezzel a női munkaerővel a háború után, ha az a férfimunkaerő ismét visszatér, amelynek helyettesítésére ez szükségessé vált és vállalkozott? Minő intézkedések lesznek szükségesek abban az irányban, hogy a gyengébb női szervezet ki ne zsákmányoltassék és a női munka a munkapiac feltételeinek megrontására ne használtathassék fel? Ezek lesznek az e részben eldöntendő főbb kérdések, amelyeknek megoldásától a szociális béke nem egy vonatkozásban lesz függővé téve.

A háborúval kapcsolatban még csak egyetlen kérdést kívánnék röviden érinteni: *annak a középosztálynak kérdését*, amelyet a háború kitörése úgy érintett, mint a vihar az általa derékban kettétört tölgyet. A középosztály sok tízezernyi munkás tagja, orvosok, ügyvédek, művészek, gazdák, iparosok, kereskedők, magántisztviselők és alkalmazottak és mindmennyi értelmiségi osztálybeli a háborúval mindenét elvesztette. Reájuk nézve a háború befejezése, illetőleg a béke kezdete egy új élet megkezdését jelenti. Ők a hazáért mindenüket kockára tették és most visszatérve a békés munkához, nem folytathatják azt ott, ahol abba hagyták, hanem kénytelenek lesznek új életet kezdeni. Ebben nem maradhatnak magukra hagyottan. Az államnak és helyi hatóságainknak oda kell állaniok melléjük, istápolniok kell őket abban, hogy az új élet megkezdése részükre lehetővé váljék. Poroszország e célra lakosságának fejenkénti megterheléséi két márkára számította. Nálunk sokkal kisebb megterhelésről lesz szó, de ez is olyan teher, amely elől elzárkóznunk nem lehet és olyan szociális feladat, amelyet okvetlenül meg kell oldani.

Foglalkoznom kellene még szociális szempontból a háború után felmerülő *egészségügyi kérdésekkel* és ezek között elsősorban a *gümő-*

kór elleni védekezéssel, az állam óriási feladataival ezen a téren, de mellőznöm kell azt, előadásom szűk kerete nem engedi ezeknek a kérdéseknek felölelését is. Mellőzöm is. De nem mellőzhetem két más igen fontos kérdésnek rövid érintését, amelyek a háború után gazdasági, szociális és politikai életünkben szinte döntő jelentőséggel fognak bírni. Ezek egyike a *birtokpolitika*, másika az alkotmány sánczain kívül álló dolgozó társadalom bevonása oda, tehát a *politikai jogok kiterjesztése*.

A demokratikus birtokpolitika nemcsak nagy szociális jelentőséggel bír. Az egészségesebb gazdasági politikának éppen olyan lényeges kelléke. De nagy jelentősége van nemzeti szempontból is. Mennél nagyobb lesz a háború utáni természetszerű elégtelenség, annál nagyobb lesz ennek jelentősége, mint az elégtelenség leszerelésének egyik hatalmas eszköze. Földhöz juttatja – részben örök áron, részben hosszúlejáratú bérleti alapon – a falu milliónyi népe közül azt, mely eddig jogtalanságban érezte magát. E részben szociális. A hazai röghöz köti le a falu népének újabb részét, tényezőjévé teszi a kultúrának. E részben nemzeti. Belevonja fokozott mértékben a termelésbe, a földbirtokot képesíti intenzivebb gazdálkodásra. E részben gazdasági. A munka, az eddiginél jóval több munka lévén a háború után az anyagi és pénzügyi helyzet rendezésének egyetlen biztos eszköze, a demokratikus birtokpolitika erőteljes tényezőjévé válhatik ennek is. Mennél szélesebb alapokon fog ez nyugodni, annál nagyobb lesz jelentősége arra. A közvagyonokat képező földbirtoknak kell elsősorban erre szolgálni, ez a nagy szociális cél mellett még e közvagyonok jobb gyümölcsöztetését is biztosítaná, képebbé tenné azokat is kulturfeladataik fokozottabb teljesítésére.

Utoljára hagytam a háború utáni szociális feladatok közül a *politikai vonatkozásúakat*, a nép milliói szűkebb és tágabb értelemben vett jogainak és ezek között politikai jogainak kérdését; közállapotainknak azt a részét, amelynek a háború után másnak kell lennie, mint volt a háború előtt. Ha önként nem változtatjuk meg, míg módunk van reá, ki fogják erőszakolni. Ez sokkal rosszabb lesz, de drágább is. Az *egyesülési és gyülekezési jog* nem maradhat többé abban a szinte törvényen kívüli állapotában, amelyben a háború előtt volt. *A köz- és magántisztviselők nem hagyhatók abban az egyoldalú szolgálati viszonyban*, amelyben eddig állanak, midőn csak kötelességeik vannak, de jogukat nem ismerik. És akik hazáért és királyért életüket és vérüket kockáztatták és megmentették a jövő számára a hazát, azoktól nem lesz megtagadható az a jog, hogy a nemzet sorsának intézésébe befolyjanak. Csak a napokban állott ugyanez a kérdés ugyanebben a formában az angol alsóházban tárgyalás alatt és az angol miniszterelnök, aki ebben eddig eltérő, konzervatív álláspontot foglalt el, kénytelen volt eddigi maga-

tartása megváltoztatásával hozzájárulni ahhoz, hogy akik ebben a háborúban mint katonák állottak hazájuk szolgálatában, még a háború alatt váljanak részesévé a nemzet teljes politikai jogainak. Ez elől mi sem fogunk elzárkózhatni, nem lenne méltó az államhoz, ezt a jogot azoktól megtagadni. Ne bolygassuk most az elveket, ne akarjuk a választójog kérdését elvi alapokon rendezni, hanem adjuk meg a jogot személyes elismerés gyanánt mindazoknak, akik a háborúban hazafias kötelességeiket teljesítették. A nemzet úgyis vajmi szegényesen fogja harczban álló fiai iránt tartózkodó háláját leróhatni, biztosítsuk nekik legalább ezt a jogot, hogy amint a polgári állás és rang természetszerűleg nem tett különbséget az ellenség előtti kötelességek teljesítésében, azonképpen nem fog tenni a polgári jogok gyakorlásában sem.

Ezekben a nagy időkben fel kell emelkednie a nemzetnek történelmi magaslatra. Megértve a kor intő szavát, kell a jövőt előkészítenie. A jobbagység felszabadításával kezdődik a nemzet új kora. A politikai jogok általánosításával fog kezdődni legújabb korszaka. Amint az nem vált kárára a nemzetnek, úgy hasznára leend ez is. A jövő nagy feladatai egységes nemzetet követelnek, ennek egyenjogú tagjává kell lennie az egész dolgozó társadalomnak.

Hazánk újabb fejlődési korszakát minden vonatkozásában alkotmányunk helyreállításától szoktuk számítani. Állami életünk e korszakának határköve a háború. A háború után új korszak fog kezdődni, amelynek új időszámítása is leend: a béke, a várva várt, mindenki által hön óhajtott megváltó béke.

Ennek az új korszaknak tényleg meg kell hoznia a békét. Nemcsak kifelé, hanem befelé is. Mikor kifelé megszűnik az ellenségeskedés, nem szabad annak befelé kezdődnie. Rajtunk áll, hogy ne is kezdődhessék. Rajtunk áll, hogy a belső béke áldásait megszerezzük az országnak.

